

YÖRE ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ(**)

BEKİR DENİZ(*)

Yozgat, İç Anadolu Bölgesi' nde, Orta Kızılırmak Havzası ile Karadeniz Bölgesi' nin Çekerek Havzası' nda, doğuda Sivas, kuzeyde Tokat ve Çorum, batıda Ankara, güneyde Kırşehir, Nevşehir ve Kayseri illeri ile çevrili bir il merkezidir (1). Tarihi ilk çağlara kadar

(*) - Yrd. Doç. Dr. E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi.

(**) - Bu yazı, 26 Eylül-1 Ekim 1987 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'de düzenlenen «VIII. Milletlerarası Türk Sanatı Kongresi»nde bildiri olarak sunulmuştur.

Konuya ilişkin araştırma 1986 yılı ağustos ayı'nda Ege Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Projesi Fon Saymanlığı'nın maddi katkılarıyla, Yozgat yöresinde 50'den fazla köyde yaptığımız araştırmalar sonunda gerçekleştirilmiştir: Araştırmalarım sırasında yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm Yozgat valisi sayın Muhittin Keskin, vali yardımcısı Ömer Lütfü Özaytaç, Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilileri, Çekerek Kaymakamı, Çekerek İlçe Milli Eğitim Şube Müdürü Mustafa Gezer, Boğazlıyan kaymakamı ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, Akdağmadeni Kaymakamı ve Akdağmadeni Halk Eğitim Merkezi müdürü Faruk Yılmaz, öğretmen Mustafa Zorbilmez, kaymakamlıkta görevli Şükrü Köroğlu, Yozgat Köy İşleri Müdürlüğü'nde görevli Cemal Muğla ve Murat Alp ile, araştırmalarımın başından sonuna kadar bize refakat eden, Yozgat yöresi halk kültürü konusundaki bilgilerini aktaran, Sakarya İlkokul öğretmeni sayın Yılmaz Göksoy'a ayrıca, evlerinde araştırma yapmama izin veren köylü vatandaşlara teşekkürü borç bilirim.

- 1- Yozgat'ın merkez ilçe ile beraber Akdağmadeni, Boğazlıyan, Çayıralan, Çekerek, Sarıkaya, Sorgun, Şefaati, Yerköy isimli dokuz kazası ve 35 kasaba ile birlikte 630 köyü vardır. 1980 Yılı nüfus sayımına göre 504433 nüfusa sahiptir. Halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.

uzanan şehir (2), tarihi eserlerinin yanı sıra (3) halı, kilim vb. el sanatı eserleriyle de ünlüdür (4).

- 2- Türklerden evvel «Tavium», Osmanlılar zamanında «Bozok» ismiyle anılan bugünkü Yozgat'ın XVIII. yy. da kurulduğu, asıl Yozgat'ın günümüzdeki Büyüknefes Köyü'nde olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

Yörenin tarihi M.Ö. 3000-2000 yıllarında kadar uzanmaktadır. 1071'den sonra da Türk hakimiyetine geçmiştir. Anadolu Selçukluları döneminde Danişmendli Beyliği'nin idaresinde bulunan Yozgat I. Kılıçarslan'dan sonra Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Timur'un Anadolu'yu istilası sırasında Kadı Burhanettin'in eline geçtiyse de, Timur'dan sonra Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yöre, XVII. yy. da Celali isyanlarına sahne olmuştur. XVIII. Yüzyılda Çapanoğulları'nın eline geçen Yozgat 1813 yılına kadar bu ayanlığın elinde kalmıştır. Bugünkü Yozgat kenti de bu ayanlık tarafından kurulmuştur. 1927 Yılında şehrin «Bozok» olan eski ismi Yozgat şekline dönüştürülmüştür.

Yozgat adı ve tarihi hakkında geniş bilgi için bkz., S. Duygu., **Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları**, İst. 1953. **Yozgat İl Yıllığı-1973**, Ankara, 1973. F. Sümer., «Bozok Tarihine Dair Araştırmalar», **Cumhuriyetin 50. Yıldönümünü Anma Kitabı**, D.T.C.F. yayını, Ankara, 1973, s. 309-381. İ.H. Uzunçarşılı., «Çapanoğulları», **Bellekten**, s. XXXIII, Ankara, 1973, s. 215-262. Ö. Mert., **XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Ankara, 1980. A.Y. Ocak., «Milli Mücadelede Çapanoğulları İsyanı», **Türk Kültürü Araştırmaları**, Y. 7, s. 8,9,10, (Ankara, 1970-73) den ayrı basım (H. Acun'dan naklen s. 669). M.Önder., **Şehirden Şehire**, C. II, İst, 1972, s. 141. H. Acun., «Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları», **Vakıflar Dergisi**, C. XIII, Ankara 1981, s. 636-637. **Yurt Ansiklopedisi**, C. 10, İst. 1982-84, s. 7638, 7642-43, 7649-50.

- 3- Yozgat'taki Türk devri eserleri için bkz. R. Arık., **Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler**, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1972. R. Arık., **Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii**, Ankara, 1973. R. Arık., «Resimli Türk Evlerinden İki Örnek», **Sanat Dünyamız**, s. 4, 1974, s. 12-18. R. Arık., «Yozgat Çapanoğlu Camii», **Önasya Mecmuası**, s. 7/74, ekim 1971, s. 8-9,22. H. Acun., «Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları», **Vakıflar Dergisi**, C. XII, Ankara, 1981, s. 635-715.
- 4- Yozgat yöresi dokumaları hakkında, 1933 yılında yayınlanmış yerel gazete yazıları ile, bazı kaynaklardaki küçük bilgiler dışında konuyla doğrudan ilgili herhangi bir yayın mevcut değildir. Tarafımızdan ilk kez ele alınan bu konu hakkında İhsan Olgun., «Yozgat Vilayeti Hakkında Coğrafi Tetkikler», **Yozgat Vilayet Gazetesi**, s. 574, 11 Ocak 1933, s. 3'de, «Vilayetin ihtisali ve kendi mamulâtı olan Türkmen halı ve kilimleri meşhurdur. Bu kilimler Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarında çok miktarda dokunur. Bu kilimler ve mahalline has bir nakış vurarak dokunmakta maha-

YOZGAT KİLİMLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ :

Yozgat Yöresi dokumaları hakkında bildiklerimiz oldukça kısıtlıdır: Alacahöyük, Alişar, Kuşhisar, Kazankaya, Çengeltepe ve Mercimektepe höyüklerinde yapılan kazılarda M.Ö. 3000-2000 yıllarına tarihlenen kirmen, ağırşak gibi dokuma malzemeleri ortaya çıkarılmıştır(5). Bunlar, Yozgat Çevresinde tarihin ilk çağlarından itibaren dokuma yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra, Yozgat Çevresinde dokumacılığın yapıldığına dair günümüzde bilgi mevcut değildir. Ancak, Selçuklular zamanında, « Aksaray, Kayseri, Konya, Sivas »

ret gösteren Akdağmadeni kazasında ikamet eden Meyhanlı aşiretine bağlı öz Türk soyundan gelen Türkmenlerdir. Bu kilimler piyasada meşhur olup, mahalli ihtiyaca kâfi geldiği gibi hârice de az miktarda (satılmakta) ihracat yapılır» demektedir (yayın hakkında bizi haberdar eden ve metni bize yollayan öğretmen sayın Yılmaz Göksoy'a teşekkür ederim). J. Mellart., «Turkish Kilms», **Anatolian Studies**, Vol, XIX, London, 1980, s. 91-99'da, Anadolu kilim merkezleri hakkında bilgi verirken, Yozgat kilimlerinin Ankara, Kırşehir yöresi ile aynı grupta olduğunu belirtir. **Yurt Ansiklopedisi**, C. X, s. 7691'de «...kilim, halı, bez başlıca dokuma türleridir. Ancak, bunlarda özgün süslemlerden ya da, dokuma tekniklerinden söz edilemez. Halılar Kayseri halılarını, kilimler de Şarkışla kilimlerini andırır» denilmektedir. Y. Durul., «Orta Anadolu Halk El Sanatları Yarışması», **Türkiyemiz**, s. 15, şubat 1975, s. 34'de sadece, «Yozgat yöresinde devamlı yerleşme geç olmuştur. Yozgat'ın kuruluş efsanesi Türkmen boylarından Çapanoğlu aşiretine bağlıdır. Türkmen ve Afşar boylarının yaşadığı bu bölgede kök boya ile yapılmış kilim, cicim, halı örnekleri sergilendi Karamağara bucağı köylerini dolaştım. Hemen her evde ıstar tezgahı ve çit'leri (dokuma tezgahı) çalışır durumda gördüm. Poyrazlı köyü halıları, Divanlı Topçu köyü cicim ve zili çamaşırılıkları çok güzeldi» der.

Anadolu kilim sanatı ile ilgili bugünkü temel kaynaklarda da Yozgat kilimlerinden söz edilmemektedir. Bu konudaki temel kaynaklar için bkz. Y. Petsopoulos., **Les Kilims, Tapis Tissés et Brodés du Moyen-Orient**, Paris, 1979. B. Acar., **Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları**, İst. 1975. B. Acar., **Kilim, Cicim, Sili, Sumak, Türk Düz Dokuma Yaygıları**, İst. 1982. B. Balpınar-U. Hirsch., **Vakıflar Museum İstanbul Flaweweaves IFachgebebe**, Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü Kilim Müzesi, Wesel, 1982.

- 5- Bu konuda bkz. R.O. Arık., **Alacahöyük Hafriyatı-1935**, Ankara, 1937. Z.H. Koşay., **Alacahöyük Kazısı**, Ankara, 1936, Ankara, 1963, Ankara, 1973. T. Özgüç., **Maşat Höyük Kazıları ve Çevre Alan Araştırmaları**, C.I, Ankara, 1978, C. II, Ankara, 1982. A. Ünal., «1966-Çengeltepe (Yozgat) Sondaj Ön Raporu», **Türk Arkeoloji Dergisi**, C. XVI/1, 1966, s. 119-142.

yörelere dokuma yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir(6). Aynı dönemde, komşu şehirlerde yapılan dokumacılığın Yozgat'ta bulunmadığını düşünmek zordur. Aynı gelenek, sözkonusu şehirlerde Beylikler ve Osmanlılar çağında da sürmüştür(7). Bu geleneğin, aynı dönemlerde, Yozgat civarında da devam ettiği düşünülebilir.

Kaynakların seyahatname ve salnamelere atfen verdikleri bilgilerden, XIX. yy. da, Yozgat yöresinde, bir kısmı göçebe yaşayan halkın büyük ve küçük baş hayvan yetiştirdikleri, özellikle koyun ve keçi besledikleri, halı, kilim ve diğer dokumaların çok geliştiği anlaşılmaktadır(8). Bu da dokumacılığın XIX. yy. da sürdürüldüğüne işaret etmektedir(9).

- 6- O. Aslanapa-Y. Durul., **Selçuklu Halıları**, İst. 1973, s. 58. Ş. Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, İst. 1974, s. 16. F. Sümer., «Anadolu'daki Türk Halıcılığına Dair En Eski Tarihi Kayıtlar», **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 32, 1984, s.47-50.
- 7- Beylikler devri halıları ile Osmanlı dönemi Yozgat yöresi halı merkezleri hk. bkz. K. Erdmann (Çev. H. Taner), **Der Türkische Teppich Des 15 Jahrhunderts (15 Asır Türk Halıları)**, İst. 1957. B. Deniz., «Kırşehir Halıları», **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, C. III, İzmir, 1984, s. 25-81. B. Deniz., «Kırşehir Halıları», **Bilim Birlik Başarı**, Y. 12, s. 48, 1987, s. 20-24.
- 8- Bkz. F. Sümer., «Bozoklu Oğuz Boylarına Dair», **A.Ü.D.T.Ç.F Dergisi**, C.XI, Ankara, 1953, s. 65-103. F. Sümer., «Bozok Tarihine Dair Araştırmalar», s. 309-381. C. Orhonlu., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı**, İst. 1987, s. 81-87.

Seyahatname ve salname bilgileri hakkında **Yurt Ansiklopedisi**, C.X, s. 7704'de ve H. Acun., Ay. Es. s. 668-669'da geniş bir bibliyografya mevcuttur. Adı geçen kaynaklardaki seyahatname ve salnameler için bkz. C. Texier., **L'Asie Mineur**, Paris, 1862. C. Texier., (Çev. Ali Suad) **Küçük Asya**, C.II, Matbayı Amire, İst. 1340, s. 484-487. Bafralı Yanko., **Yozgat Seyahatnamesi**, İst. 1888. J.M. Kinnier., **Voyage Dans L'Asie Mineur, et Les Kurdistan Dans Les Année 1813 et 1814**, Paris, 1818. V. Cuinet., **La Turquie D'Asie**, C. I, Paris, 1892. **Ankara Vilayet Salnamesi**, 1893. Ayrıca, bazı kaynaklarda salname ve seyahatname çevirileri ile bazı küçük bilgiler verilmiştir. Bkz. **Yurt Ansiklopedisi**, C.X, s. 7644, 7645, 7650, 7651, 7689.

- 9- Günümüzde, Yozgat çevresinde yaşayan halk, «atalarının, yakın zamanlara kadar yörede oymaklar halinde göçebe olarak yaşadığını, kısa bir süre önce yerleşik hayata geçtiklerini, koyun ve keçi beslediklerini» söylediklerini ifade etmektedir: Çayıralan, Boğazlıyan ve Sarıkaya civarındaki köylerin bir bölümü 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde (93 Harbi) göçmen olarak geldiklerini söylemektedirler (Yöreye XIX. yy. sonları ile cumhuriyet yıllarında ve 1950 senelerinde göçler olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bu konuda bkz. **Yurt Ansiklopedisi**, C.X, s. 7689). Yozgat merkeze bağlı Cihanpaşa ve Obaköy'de yaşayanlar söz konusu savaş (93 harbi) yıllarından önce atalarının Çukurova Bölgesi'nden (Cihanpaşa Köyü'nden öğretmen Halit Yavaş-35,40 yaşlarında- ve Yusuf Savaş'ın

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

(50 yaşında) 6.8.1986 tarihinde verdikleri şifahi bilgilere göre), Çekerek çevresindeki Demircialan, Yavuşan, Çürükköy, Yukarıoba, Ortaoba, İkizce, Çakır Köylüleri 100 yıl kadar önce Sivas yöresinden geldiklerini (Demircialan Köyü'nden Dursun Doğan'ın -30 yaşında-7.8.1986 tarihinde, Yavuşan Köyü'nden Ali Yayla-30 yaşında- ve Veli Kirazkaya'nın -35 yaşında- 13.8. 1986 günü verdikleri şifahi bilgilere göre), Sorgun'a bağlı Gökiniş ve Çekerek'e bağlı Cemaloğlu köylüleri kendilerinin 200 sene önce Sivas, Malatya, Gürün çevresinden geldiklerini ve **Atmanlı** oymağından olduklarını (Gökiniş Köyü'nden Hacı Hasan Atmanlıoğlu'nun -60 yaşında- 7.8.1986 tarihinde verdiği şifahi bilgilere göre), Akdağmadeni'ne bağlı Taspınar, Çevirme, Sekigaşı, Söğütlü, Olucak, Kartal, Keser köylüleri yine, 200 sene önce Sivas, Malatya, Gürün çevresinden geldiklerini ve **Meyhanlı (Mahyanlı)** oymağından olduklarını (Çevirme Köyü'nden Hacı Aslanfer'in -60 yaşında -13.8.1986 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre), **Atmanlı ve Meyhanlı oymaklarının Halıkanlı, Zafranlı, Gocgilli, Okçuyanlı, Malıkanlı, Terkanlı, Cutki, Badıllı Şıhbıznlı, Maliki** oymaklarıyla aynı soydan geldiğini ancak, **Şıhbıznlı, Maliki ve Cutki** oymaklarının Yozgat sınırlarında bulunmadıklarını ifade etmektedirler (Gökiniş Köyü'nden Hacı Hasan Atmanlıoğlu'nun 7.8.1986, Akdağmadeni Çevirme Köyü'nden Hacı Aslanfer'in 13.8.1986 tarihinde şifahen verdikleri bilgilere göre). Akdağmadeni Bozhüyük Köylüleri «200 yıl önce Maraş civarından geldiklerini ve **Gocgilli** oymağından olduklarını (aynı köyden Mehmet Altınok'un 12.8.1986 tarihinde- 65 yaşında ilkokul mezunu-verdiği şifahi bilgilere göre), Boğazlıyan-Devecipınar ve Yamaçlı köylüleri **Türkmen** olduklarını, 200 yıl evvel Denizli-Manisa yöresinden geldiklerini (Devecipınar Kasabası belediye başkanı Kazım Çalışkan -50 yaşında- ve İsmail Dulda'nın -80 yaşında okuması yazması yok- 8.8.1986 tarihinde şifahen verdikleri bilgilere göre), Yerköy-Gülabi köylüleri **Mamalu** oymağının **Gülabi** kolundan olduklarını, Yozgat'a R. 1068 de geldiklerini (aynı köyden Urkuya Gökdemir'in -66 yaşında okuma yazması yok- 9.8.1986 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre), Şefaati-Yassıağul köylüleri Sivas'ın Kızılkoca kasabası'ndan geldiklerini ve **Kızılkocaoğulları** oymağından olduklarını (aynı köyden Halim Şahin'in -65 yaşında okuma yazması yok- 9.8.1986 günü şifahen verdiği bilgilere göre) atalarından duyduklarını» iddia etmektedirler (Yörede yaşayan Türkmenler ve boylar hakkında geniş bilgi için bkz. F. Sümer., «Bozok Tarihine Dair Araştırmalar», s. 313-322. F. Sümer., **Oğuzlar, Türkmenler, Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanlar**, Ankara, 1980, s. 606. C. Orhonlu., **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İst. 1987, s. 81-87, 143, 147).

Bugün Yozgat yöresinde, birbirine çok yakın köylerde bile büyük bir gelenek farklılığı vardır: Komşu iki köyden biri dokuma anlayışından kıyafetine kadar mükemmel bir örnek sunarken, diğerinde hiç dokuma görülmemektedir. Sözelimi, Boğazlıyan'a bağlı Yamaçlı ve Devecipınar köylerinde her tür dokuma yapılırken bu gelenek diğer köylerde yoktur. Sözkonusu ilçeye yakın olan Sarıkaya ilçesine bağlı köylerde dokuma yok denecek kadar azdır.

1986 Yılında, Yozgat yöresinde yaptığımız araştırmalar sırasında, bir bölümü XVIII—XIX.yy. büyük bir kısmı da XIX—XXyy. karakteri taşıyan örnekler rastladık : Bu da bize Yozgat çevresinde XVIII.yy. dan evvel kilim dokunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

XVIII. Yüzyılda dokunduğunu tahmin ettiğimiz kilim ve diğer düz dokuma yaygılar yün malzemeledir. Bitkisel ve doğal boyalarla renklendirilmiştir. Kırmızı, mavi, yeşil, sarı ve beyaz renkler hakimdir. Halkın günümüzde « culfalık » tabir ettiği tezgâhlarda dokudukları yaşlı dokuyucuların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Desenleri genellikle geometrik karakterlidir. Kenarları, günümüzde merkeze bağlı köylerde «gıvrım», Boğazlıyan çevresinde «kenarının suyu» diye anılan, bir ters bir düz yerleştirilmiş üçgen şekilli desenlerle, zeminleri ise, yine aynı çevrelerde «iskembi (iskemle) pıtrağı» adı verilen motifler, Sorgun civarında «beldari» denilen elibelinde desenleriyle süslüdür.

Sözkonusu yıllardan kalan örnekler genellikle iki parçalıdır (iki şaklı). İçlerinde kilim dokumaların yanısıra, kilim-cicim karışımı (çalma) örnekler de vardır.

Günümüze gelebilen XVIII.yy.'a ait kilimler arasında yer sergisi (kilim), namazlık (namazlağı), sofrta örtüsü, perde, at örtüsü olarak kullanılan çeşitleri (kilim-cicim teknikli) mevcuttur.

XIX.Yüzyıla ait Yozgat Kilimleri, bir önceki dönemde olduğu gibi, tamamen yündür. Bugün halkın «culfalık» ismini verdiği pedallı tezgâhlarla, üç ayak ve yarı yatık tezgâhlarda dokudukları mevcut tezgâhlarla, yaşlı dokuyucuların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bitkisel ve doğal boyaların kullanıldığı renklerinde özellikle kırmızı, mavi, yeşil, sarı, kahverengi, siyah ve beyaz hakimdir (Res. 1).

Sözkonusu yıllara ait kilimlerde geometrik motifler yaygındır : Kenar sularında «bıçkır (testere), el, dikme, pıtrak (diken), iğ liki (iğ sapı), hızar dişi (testere dişi), elma, gedirge (ilic), nuska (muska), kuş gözü» motifleri görülür.

Günümüzde, «yelen» veya «gıvrım» adı verilen (çengel) bir suyla çevrili kilimlerin zemininde, yine yöresel deyimlerle, «patlıcan, pıtrak, yedi renkli motif, kedi, it kuyruğu, balta ağzı, perçemli, çengelli, dört direk, kucaklama, güllü pıtrak, dermi (yuvarlak), gıvrım, kafa (göbek), gazan kulpu (kazan kulpu), gül, bıçkır (testere), kirmen, elma, kazayağı ve kuş» isimleriyle anılan motifler yer alır (Res.1).

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

Günümüzde dokunan kilimlere göre iyi kaliteli bu örnekler kilim veya düz dokuma yaygı türündedir : Kilimler iki parçalıdır (iki şaklı). İçlerinde tek parçalı örnekler de mevcuttur.

XIX. Yüzyıla tarihlediğimiz kilimler arasında en yaygın tipler «çul ,sergi kilimi (döşeme kilim), makat (sedir) kilimi, yolluk, namazlağı (namazlık kilimi), yastık, heybe (habe) ve çuval (hara)» dir(10).

Bugüne gelebilen örnekler göre «çul» daha önceki dönemlerde de kullanılmaktaydı. Siyah keçi kılından (tiftik) dokunan bu örneklerde kıl boyanmadan, saf olarak değerlendiriliyordu. Genellikle bezayağı dokuma veya, kilim tekniğinde dokunan bu örneklerin içlerinde cicim-çul karışımı dokumalar da vardı. Ancak, dokumanın tekniğine bakılmaksızın hepsine birden «çul» ismi verilmekteydi. Bu örnekler, göçebelik döneminde de, günümüzdeki gibi, yer sergisi ve yük örtüsü olarak kullanılmaktaydı.

Günümüzde, Yozgat çevresinde, özellikle merkez köylerde, «döşeme kilimi, dinni kilim, dermi kilim, evdime kilim (duvar kilimi), barmaklı (parmaklı) kilim (Akdağmadeni), kafalı kilim (Yerköy-Şefaattli), bayraklı kilim, seleser kilim (Boğazlıyan)» gibi isimlerle anılan, desenlerine göre de «göbekli kilim (dermi kilim), yeşilbaş namazlığı» diye adlandırılan büyük boy örnekler, yaşlıların ifadesine göre, 1940-50 yıllarına kadar, çeyiz eşyası olarak dokunmaktaydı (Res. 2).

Bugün Yozgat'ta sedir (divan-makat) üzerine serilen kilime «makat kilimi» denilmektedir. Dokuyucuların sözlerine göre, bu kilimler yakın zamanlara kadar iki adet dokunur ve oda düzenlemesinde, sobanın iki yanına serilirdi (Res. 1). Günümüzde ise, iki parça halinde dokunan bu örnekler yine divan üzerine örtülmekte, parçalardan biri divandan aşağı sarkıtılmaktadır.

Yastık, heybe ve çuval gibi günlük kullanma araçları günümüze kadar süregelmiştir.

10- XX. Yüzyılda Yozgat yöresinde cicim, zili (zilani) ve «tülü» (filikli) dokumalar da yapılmaktaydı. Ancak bu dokumalar yer sergisinden çok perde sofraya örtüsü, at örtüsü (çarpı), yük örtüsü, beşik örtüsü ve namazlık (namazla) olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde, yukarıda adı geçen teknikler halâ kullanılmaktadır. Ancak, tip açısından, sadece «tülü» (filikli) dokuma yapılmaktadır. Diğerleri unutulmuş durumdadır.

XX. Yüzyıl Yozgat kilimciliği, tüm Anadolu'da olduğu gibi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü yıllarda devam etmiştir: Savaşın getirdiği tüm olanaksızlıklara rağmen halkın üretmek zorunda olduğu dokumacılık gelenekselliğini sürdürmüştür. Öyleki, günümüz Yozgat kilimlerinin desenlerinin pekçoğu XX. yy. başlarında kullanılan motiflerdir(11).

Söz konusu dönemde, 1940-50 yıllarına kadar, Yozgat'ın pekçok yöresinde, önceki yıllarda olduğu gibi, dokumada yalnızca yün, tiftik (keçi kılı) ve kendir kullanılmıştır. Adı geçen yıllardan itibaren pamuk giderek yaygınlaşmış, yaşlıların ifadelerine göre özellikle «seferberlik yıllarından sonra» (İkinci Dünya Savaşı) daha da artmıştır.

Bu dönemde, halkın «ip» adına verdiği pamuk iplik, yün gibi bükülerek elde ediliyor veya pazardan satın alınıyordu; 1940 senelerinde Yozgat'ta «gelepler» halinde satılan ipin bir gelebi 3-4 kr. dan satılıyordu. Yün ise, herkesin kendi beslediği koyunlardan elde ediliyordu: Yılda iki kez «kırkılan» (yünü kesilen) koyundan alınan yünler tarak ile taranıp, çırık ve kirman ile iplik haline getiriliyor ve aynı aletlerle çift büküm yapılıyordu. Pamuk, özellikle atkı ipi, yün çözgü ipi olarak değerlendiriliyordu. Halk arasında çözgü ipine «yma», atkı ipine de «çalma» ismi veriliyordu.

XX. Yüzyılın birinci yarısında Yozgat kilimlerinde, yaşlı dokumacıların «ot boyası» diye tabir ettiği bitkisel ve doğal boyalar kullanılmaktaydı: Günümüzde bir kısmı halâ yapılan bu boyalar için gerekli malzeme son baharda (güzün) toplanır, kullanılmak üzere hazır hale getirilirdi. Ençok siyah (gara), kahverengi (gabur-grum boya), turuncu ve sarı renkler hakimdi.

11- Yozgat merkeze bağlı Obaköy'den Gülay Köksal'ın (70 yaşında okuma yazması yok), 6.8.1986, Yerköy -Belkavak Köyü'nden Ayşe Gündüzalp'in (70 yaşında okuma yazması yok), 9.8.1986, Akdağmadeni -Akçakışla köyü'nden Hasibe Ünal (50-60 yaşında okuma yazması yok) ve Fikriye Başsoy (50-60 yaşında okuma yazması yok) 10.8.1986, Boğazlıyan-yamaçlı Köyü'nden Havva Meriç (50-60 yaşında okuma yazması yok) 8.8.1986, Boğazlıyan-Devecipınar Kasabası'ndan İsmail (İsmihan) Çalışkan (50-60 yaşında okuma yazması yok) ile Emiş Şener, 8.8.1986, Çekerek-Cemaloğlu Köyü'nden Elif Gezer (40-50 yaşında okuma yazması yok) ve Satı Polat'ın (50-60 yaşında okuma yazması yok) 7.8.1986, Akdağmadeni -Dereyurt Köyü'nden Fatma Şahin'in (50-55 yaşında okuma yazması yok) 12.8.1986 tarihlerinde verdikleri şifahi bilgilerden ve mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, bkz. İhsan Olgun., ay. es. ay. sa.

Yukarıda adı geçen boyalardan kahverengi «ocak isı, soğan kabuğu, siyah (gara) üzüm çekirdeğinden(12), sarı renk kayısı yaprağından, kırmızı renk kayısı yaprağı, kök boya ve yörede yetişen «karamuk otu» ndan yapılmaktaydı(13). Turuncu renk şehirden alınan turuncu renkli sentetik boya ile şap(se) karışımından, siyah renk ise, «karamuk otu», ceviz yaprağı, soğan kabuğu ve kök boya'dan(14) elde edilmektedir.

1940-50 Yıllarında bitkisel ve doğal boyaların yanısıra yörede sentetik boyalar ve boyacılar da yaygınlaşmaya başlamıştır: Anılan yıllarda dokuyucular Yozgat'tan aldıkları hazır boyalarla ipliklerini kendileri boyuyor veya Yozgat'ta «İpeğin İhsan» ismiyle tanınan bir boyacıya(15) yada, Tokat-Zile ve Sivas-Şarkışla civarından gelen seyyar boyacılar boyattırıyorlardı (16).

XX. Yüzyılın ilk yarısında Yozgat ve çevresinde «üç ayak» (tufe, tevni, tavnı), «ıstar» denilen yarı yatık tezgâhlar ve «culfalık» ismi verilen ayaklı tezgâhlar kullanılmaktaydı: «Üç ayak» ile

12- Yerköy-Belkavak Köyü'nden Ayşe Gündüzalp'in (70 yaşında okuma yazması yok) 9.8.1986, Akdağmadeni-Akçakışla Köyü'nden Fikriye Başsoy (50-60 yaşlarında okuma yazması yok) ile Hasibe Ünal'ın (50-60 yaşlarında okuma yazması yok) 10.8.1986, Akdağmadeni-Dereyurt Köyü'nden Fatma Şahin'in (50-55 yaşlarında okuma yazması yok) 12.8.1986, Boğazlıyan-Yamaçlı Köyü'nden Havva Meriç'in (50-60 yaşlarında okuma yazması yok) 8.8.1986 tarihinde verdikleri şifahi bilgilere göre.

Yozgat yöresinde yetişen boyayıcı bitkiler ve boyaların elde edilış şekilleriyle ilgili olarak elimizde etraflı bir çalışma bulunmaktadır. Ancak, yer darlığı nedeniyle araştırma sonuçlarımızı burada veremiyoruz. Konuyu ileride detaylı bir yayın haline getirmeyi düşünmekteyiz.

13- «Karamık otu» halk arasında şeker hastalığı tedavisinde kullanılmaktadır.

Yerköy-Belkavak köyü'nden Ayşe Gündüzalp'in 9.8.1986 tarihli şifahi ifadesine göre.

14- Yerköy-Belkavak Köyü'nden Ayşe Gündüzalp (70 yaşında okuma yazması yok) 9.8.1986, Çekerek-Cemaloğlu Köyü'nden Elif Gezer (40-50 yaşlarında okuma yazması yok) ve Satı Canpolat'ın (50-60 yaşlarında okuma yazması yok) 7.8.1986 tarihinde verdikleri şifahi bilgilere göre.

15- Yozgat-Merkeze bağlı Oba Köyü'nden Gülay Köksal'ın (70 yaşında okuma yazması yok) 6.8.1986 tarihinde verdiği şifahi bilgilere göre.

16- Çekerek-Cemaloğlu Köyü'nden Elif Gezer ile Satı Canpolat'ın 7.8.1986, Sivas-Şarkışla'ya bağlı Yahyalı Köyü'nden Leyla Sonsuz (35 yaşında okuma yazması yok), Hatun Yerden (50 yaşında okuma yazması yok) ve Hatice Yerden'in 45 yaşında okuma yazması yok) 12.8.1986 tarihinde verdikleri şifahi bilgilere göre.

«dasdar (şal), garçın (çözü yüzlü cicim teknikli çamaşır bohçası), cicim», tezgâh ile halı, kilim, heybe, çuval, «çulfalık» tezgâhı ile de cicim teknikli yaygılar, perde, yastık ve torba dokunmaktaydı. İpin tezgâha yerleştirilmesine «ıyma», bittikten sonra tezgâhtan alınmasına da «kesme» deniyordu (17).

XX. Yüzyıl başlarında kilimlerin kalitesi halk arasında, ipin «çile» olarak sayısı ve ağırlığına göre ölçülmekteydi: Halk arasında ipler ikişer ikişer sayılıyor ve her iki ip bir ip olarak kabul ediliyordu. Bu hesaba göre 20 çift ipe «bir çile» deniliyordu. Ayrıca kalite çözgü ipinin ağırlığına da bağlıydı. Sözelimi, Yerköy civarında bir şak kilimde (iki parçalı kilim) üç çile çözgü (erişi), 3,5 kg. ip (pamuk) kullanılmaktaydı (18).

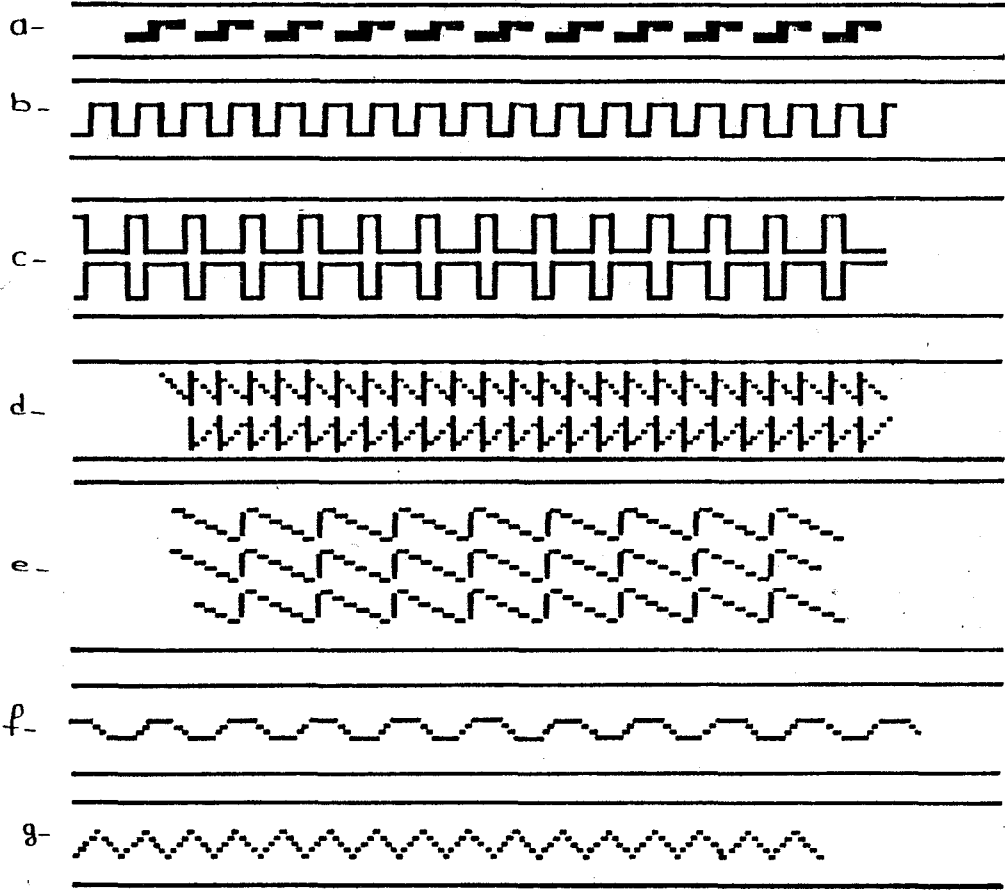
Sözkonusu dönemin «nakış» diye anılan kilim desenleri XIX. yy.'ın geleneklerini devam ettirmektedir: Kilimlerin kenar bordürü, «gol, direk, ayak» veya «kenarının suyu» ismiyle anılıyordu. Bu bölüm, halk arasında «bıçkır (testere), el, elma, barmak (parmak), dikme (ağaç), bıçkılı yelen (at yeleni), ceviz şakı (ceviz yarımı), gıvrım (çengel)» desenleriyle süsleniyordu (Res. 2-3) (Şek. 1-2-3-4).

Aynı döneme ait kilimlerin zemini, bugün «kenarının yelesi» diye anılan çengel (gıvrım) veya koç buynuzu (boynuzu) motifleriyle süslü, iç içe bir bordürle çevriliyordu. Zeminde «top» (göbek) (4-6-8-12-16 göbekli olabilir ve buna göre isimler alır), gelin, kazan kulpu, gafa (kafa), bathıcan (patlıcan), gurt (kurt)» desenleri yer almaktaydı (Res. 3-4) (Şek. 5-6).

Günümüze gelebilen örneklerine göre, XX. yy.'ın ilk yarısında, halkın ifadesine göre, XIX. yy. da, «büyük evler için kullanılan kilim çeşitlerinin yanı sıra duvar kilimi (evdime kilim), seleser kilim, bayraklı kilim, yeşilbaş namazlığı, seccade, perde» gibi örnekler dokunmaktaydı: Halk arasında oda duvarlarını süslemek amacıyla büyük boy kilimler dokunmuştur. Genellikle göbekte süslü bu örnekler 400×200 cm. ölçülerindedir. İçlerinde daha büyük boyutlular da mevcuttur. Çoğunlukla çift parçalı olan (iki şak) bu kilimlerde zemin eşkenar dörtgen şekilli göbeklerle süslüdür. En az dört, en çok 12-16 göbek bulunur. Göbek sayısına göre isimler alırlar. Aynı kilimlerin, yine göbek sayısına göre isimlendirilen, namazlık tipinde dokunmuş çeşitleri de mevcuttur. Bu örnekler de genellikle 200-225×125 cm. boyutlarındadır (Res. 4).

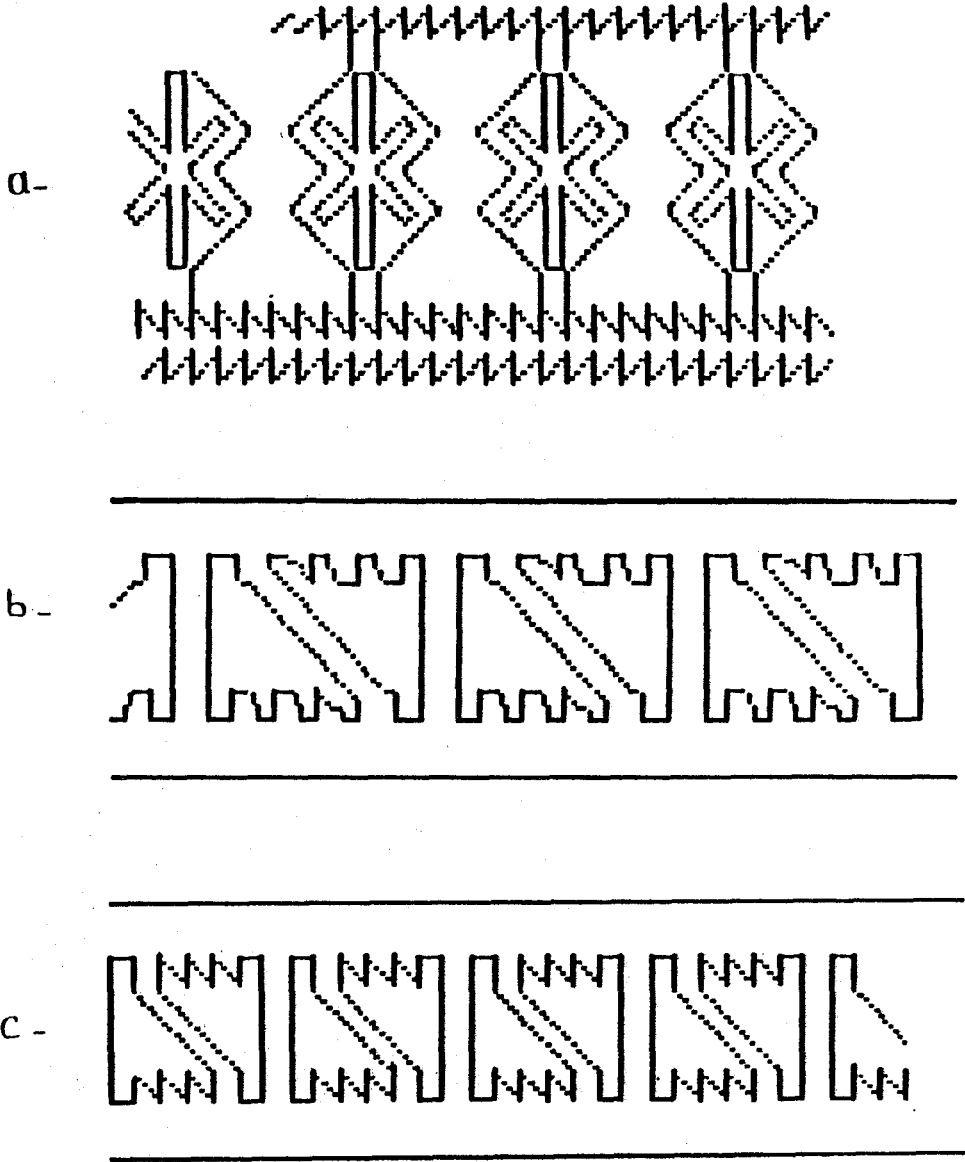
17- Yozgat merkeze bağlı Obaköy'den Gülay Köksal'ın 6.8.1986 tarihinde şifahi olarak verdiği bilgilere göre.

18- Yerköy-Belkavak Köyü'nden Ayşe Gündüzalp'in 9.8.1986 tarihinde şifahi olarak verdiği bilgilere göre.

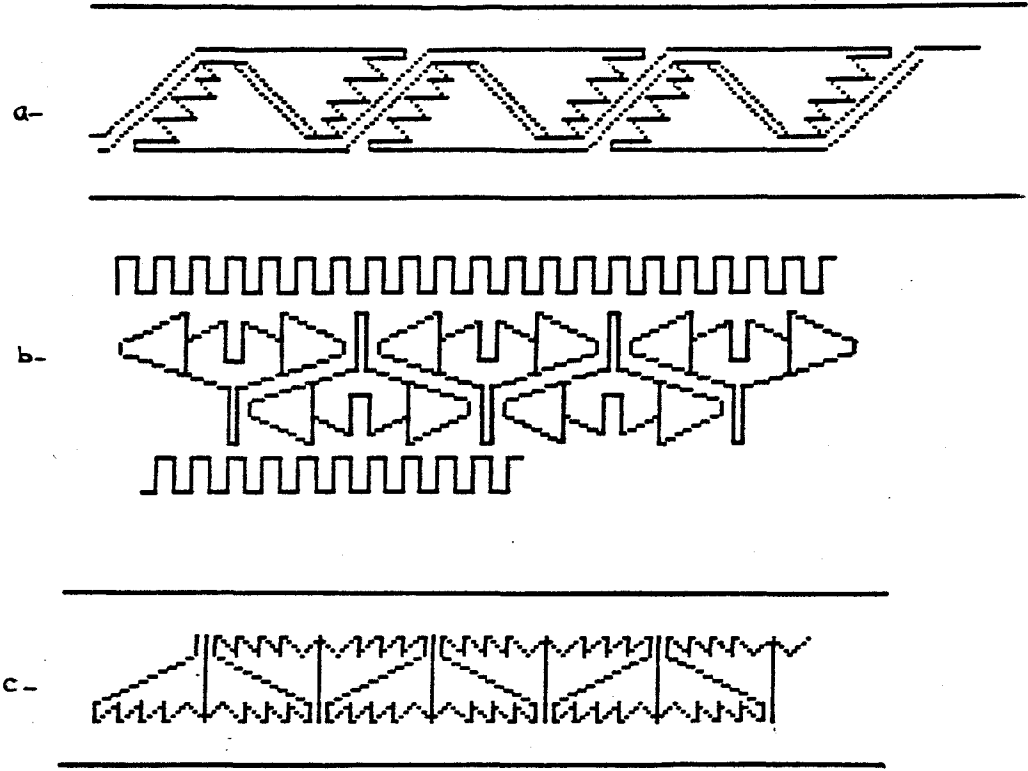
Şek. 1- Yozgat yöresi kilimlerinde «kenar» (dar bordür) süslemeleri (XVIII-XIX-XX. yy.).

- a) Büyüknefes köyü-Gedirgeli kilim «aşşık» motifi.
- b) Yerköy-Gülabi (Sarıyaprak) köyü «gollu namazla», «gedirge» (ilik) motifi.
- c) Cihanpaşa Köyü, koç buynuzlu yastık, «gedirge» (ilik) motifi.
- d) Sorgun-Yaycılı Köyü, makat kilimi, «sığır yolu-hızır dişibarmak» motifi.
- e) Büyüknefes Köyü, «evdime kilim» (duvar kilimi), «sığır sidiği-sızgı» motifi.
- f) Boğazlıyan-Devecipınar kasabası, boz kilim, «sığır sidiği-sızgı» motifi.
- g) Yozgat-Güllük Köyü, «göbekli kilim», «darak dişi» motifi.

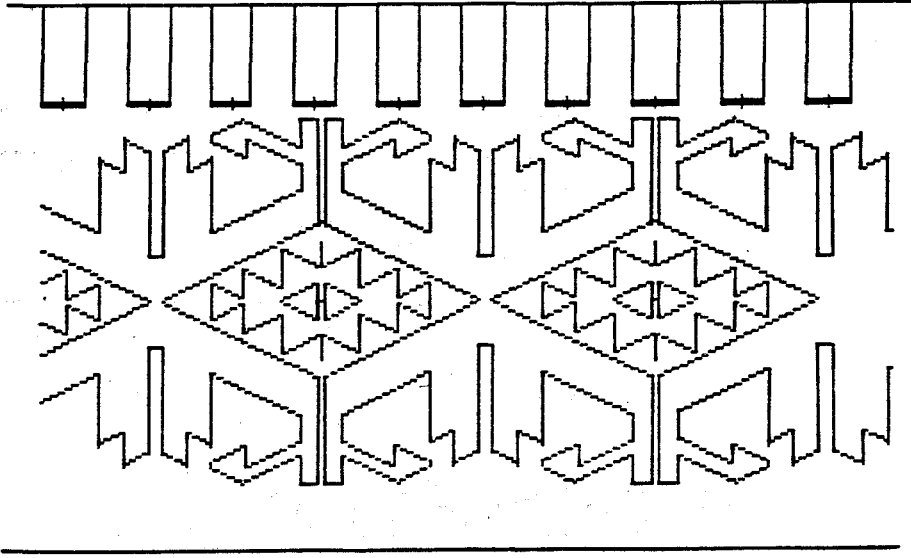
Şek. 2. Yozgat yöresi kilimlerinde «kenar» (geniş bordür) süslemeleri (XVIII-XIX-XX.yy.).

- a) Şefaattli-Yassıağıl köyü, makat kilimi, uzun kenar (bordür), «bıçkır» motifi.
- b) Şarkışla-Faraşderesi köyü, duvar kilimi, kenar suyu, «el yeleni» (merdiven) motifi.

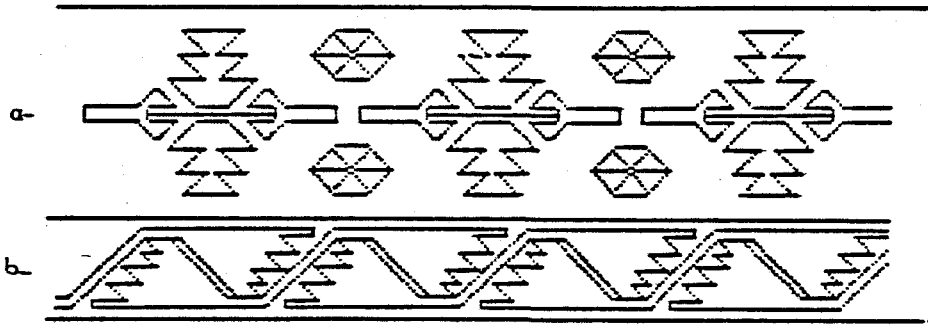

Şek. 3- Yozgat Yöresi kilimlerinde kenar suyu (uzun ve dar kenar) süslemelri (XVIII-XIX-XX. yy).

- a) Şefaattli-Yassıağıl köyü, makat kilimi, kenar suyu ve zemin süslemesi, «bıçkır» motifi
- b) Boğazlıyan-Yamaçlı kasabası, yolluk kilimi, kenar suyu «el» (el yeleni) motifi.
- c) Sorgun-Yaycılı köyü, makat kilimi, kenar suyu, «bıçkır» motifi.

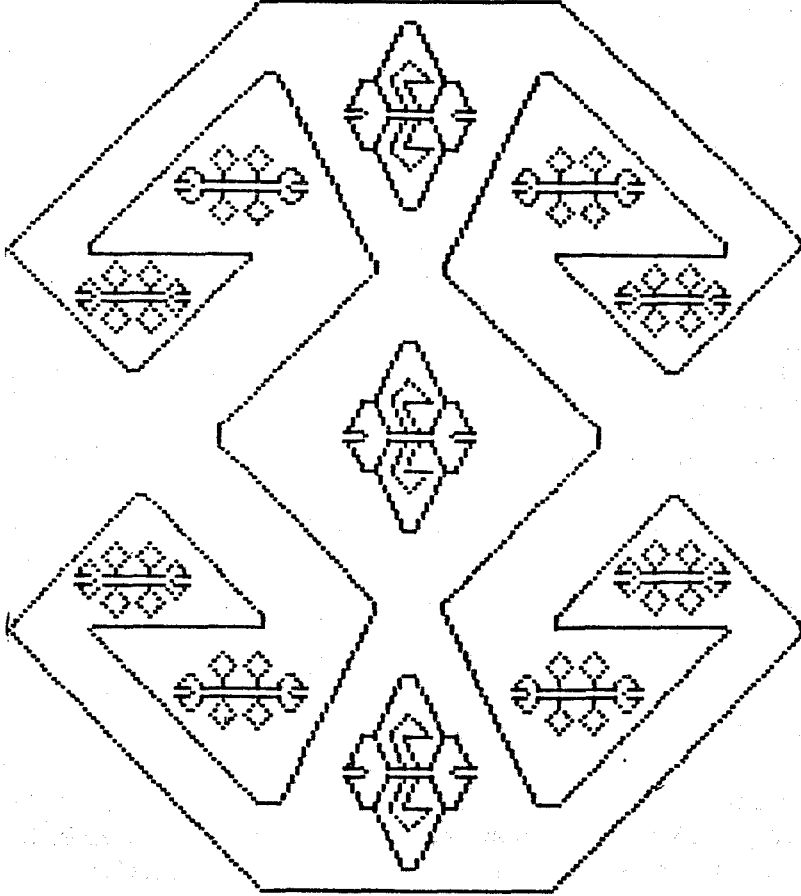
Şek. 4- Akdağmadeni (Yozgat)-Çevirme köyü, namazlık kilimi (namazla), uzun kenar süslemesi, «dikme» (ağaç) motifi.

Şek. 5- Şefaattli-Yassıağıl köyü, makat kilimi, zemin (orta) süslemesi, XVIII-XIX-XX. yy.

a) Kirmen (aralarda elma motifi)

b) bıçkır (el) motifi.

Şek. 6- Yerköy-Belkavak köyü, makat kilimi, uzun kenar süslemesi, «kazan kulpu» motifi, XVIII-XIX. yy.

Özellikle Boğazlıyan çevresinde «seleser kilim» diye tanınan örnekler büyüklük ve küçüklüklerine göre «seleser» veya «yarım seleser» isimleriyle anılırlar. «Tam seleserleri» yer sergisi, «yarım seleserleri» namazlık olarak kullanılırlar. Günümüzde çok az sayıda örneği bulunan bu kilimlerin «tam seleser» diye tanınanları 200×160 cm. «yarım seleserleri» 120×80 cm. ölçülerindedir. Diğer kilimler gibi ilikli kilim tekniğinde dokunan bu kilimlerde bazen kenar bordürü bulunmaz ve zemini çoğunlukla «kuşaklar» halinde dizilen, bir ters bir düz yerleştirilmiş «çengel (gıvrım), bıçkır, gelin eli» motifleriyle bezelidir.

Boğazlıyan çevresinde **bayraklı kilim** ismiyle anılan örnekler genellikle 400×150 cm. ölçülerindedir. Yan yana birkaç göbekte süslenen bu kilimlerde, halk arasında, göbeklerden her birine «bayrak» denmektedir. «Yelen» diye anılan uzun kenar suları, «bıçkır (testere)», göbeklerin içi «benek, bayraklı gülü, gurt ağzı (kurt ağzı), tokmaklı solucan» denilen motiflerle süslenmektedir.

Yine aynı yörede **yeşilbaş namazla** diye tanınan namazlık kilimleri yeşil renk zeminli olduğu için bu isimle anılmaktadır: Zemini «hekber (mihrap), it izi, koyun (koyun) gözü, ayna, kuyruklu yıldız» desenleriyle süslü olan bu kilimlerin kenar suları ise, «igde, filcan (fincan)» motifleriyle kuşatılmaktadır. Genellikle 140×90 cm. ölçülerindedir.

Yozgat yöresinde **seccade** diye tanınan kilimler o dönemlerde «beşik örtüsü» olarak kullanılmaktaydı. Günümüzde artık dokunmayan bu örnekler «gelinlik çağına gelen genç kızlar tarafından, evlenmeden evvel çeyiz eşyası olarak dokunmaktaydı». Yün malzemeli bu kilimler ıstar veya «culfalık» denilen tezgâhlarda imal edilmekteydi (19) (Res. 5).

GÜNÜMÜZ YOZGAT KİLİMLERİ :

Günümüz Yozgat Kilimleri diye isimlendirdiğimiz 1950 yılından buyana dokunan kilimler bugün merkeze bağlı Divanlı, Güllük, Cihanpaşa (Canpaşa), Obaköy, Gökçekışla, Büyüknefes, Küçüknefes, Sorgun'a bağlı Çiğdemli, Yayı, Gökiniş, Tipideresi, Çekerek'e bağlı Cemaloğlu, Memetli, Kurgun, Demircialan, Yukarıoba, Ortaoba, İkizce, Çakır, Çeltik, Sarıköy, Çürükköy, Yavuşhan, Kıyılı,

19- XX. Yüzyılın ilk yarısında, XX. yy. başlarında görülen cicim, cicim-kilim karışımı örneklerin yanısıra «maden kilimi» ismiyle anılan cicim dokumaları da yapılmaktaydı.

Elmalı, Kabalı, Köselik, Yenice, Kocabekir, Bayıdığın, Mollaismail-oğlu, Hanözü, Tipili, İlbeyli, Boğazlıyan'a bağlı Yamaçlı, Devecipınar, Yerköy'e bağlı Hacıuşağı, Belkavak, Gülabi (Sarıyaprak), Şefaatiye bağlı Yassıağıl, Akdağmadeni'ne bağlı Akçakışla, Bozhüyük, Veziralan, Faraşderesi, Sıtma, Dereyurt, Taspınar, Çevirme ve Sekiagaşı Köyleri'nde dokunmaktadır. Diğer merkezlerde bilindiği halde dokunmamaktadır.

Ham madde :

Yörede dokuma malzemesi yün ve pamuktur. Ancak, pamuk daha azdır. Yün ailelerin kendi beslediği koyunlardan elde edilmektedir. Yün tarağı ile taranan yünler çıkırık ve iğ ile iplik haline getirilmektedir. Yine aynı aletlerle çift büküm yapılmaktadır. Çözgü (eriş-ıyma) ve atkı (argaç-çalma) ipleri iki katlıdır.

Boyaların eldesi ve boyama işlemi :

1950-1960 Yıllarında Yozgat çevresined bitkisel ve doğal boylarla sentetik boyalar bir arada kullanılmaktaydı: Yörede «paket boya» diye anılan sentetik boyalar pazardan alınıp evlerde boyanıyordu veya Zile (Tokat), Şarkışla (Sivas) çevresinden gelen boyacılar boyattırılıyordu. Örneğin, Boğazlıyan-Yamaçlı Köyü'ne «Gavur Ali» ismiyle tanınan birisi yılın belirli zamanlarında gelir, ipleri boyar giderdi (20). Yerköy ve Şefaatiye civarında, «Güz aylarında köye muhacirler (göçmen) gelir ip boyarlardı» (21). Çekerek yöresinde Zile'den (Tokat), Akdağmadeni çevresinde de Sivas'dan gelen boyacılar vardı (22). Günümüzde, sadece sentetik boyalı örneklerin yanısıra bitkisel ve doğal boylarla renklendirilmiş kilimler de mevcuttur. Renklerinde ise, kırmızı(al), bordo(güvez), turuncu (kırmızı), pembe, sarı, siyah(gara), beyaz, yeşil ve mavi tonlar hakimdir.

20- Boğazlıyan-Yamaçlı Köyü'nden Havva Meriç'in (50-60 yaşında okuma yazması yok), 8.8.1986 tarihinde şifahi verdiği bilgilere göre.

21- Yerköy-Belkavak Köyü'nden Ayşe Gündüzalp (70 yaşında okuma yazması yok) ve Şefaatiye-Yassıağıl Köyü'nden Fadime Aksu (77 yaşında okuma yazması yok) ile Selvi Aksu'nun (40 yaşında okuma yazması yok) 9.8.1986 tarihinde verdikleri şifahi bilgilerine göre.

22- Çekerek-Cemaloğlu Köyü'nden Satı Canpolat (50-60 yaşında okuma yazması yok) 7.8.1986 ve Akdağmadeni-Akçakışla Köyü'nden Hasibe Ünal'ın (50-60 yaşında okuma yazması yok) 10.8.1986 tarihlerinde şifahi verdikleri bilgilere göre.

Yukarıda adı geçen dönemde kırmızı renk kök boya, turşu suyu, kırmızı renkli sentetik boya ve dağ eriği (yabani erik)nden, Turuncu renk şeker ve turuncu renkli sentetik boyadan, pembe renk şeker ve aynı renkli sentetik boyadan elde edilmektedir. Beyaz renk çoğu kez saf olarak kullanılmakta veya, «culfan otu» köküyle yapılmaktadır. Siyah renk kök boya, göz taşı, soğan kabuğu, ceviz kabuğu ve baca isisi ile, kahverengi renk meşe kabuğu, meşe yaprağı, meşe külü, ocak isisi, soğan kabuğu, ceviz kabuğu ve siyah üzüm çekirdeğinden elde edilir (23).

Günümüzde, özellikle Çorum yakınındaki köylerle, Yerköy, Şefaattli, Boğazlıyan, Çayıralan yöresindeki köylerde sentetik boya kullanılmaktadır. Dokuyucular arasında, az da olsa, boyanmış ip kullananlar da mevcuttu: İpler sentetik boya ile renklendirildiğinde, aynı kap içinde, önce açık sonra koyu renkler boyanmaktadır. Son yıllarda buna dikkat etmeden birkaç rengi biraraya getirerek boyayanlar da bulunmaktadır.

Dokumada kullanılan araçlar ve dokuma tekniği :

Günümüzde, Yozgat civarında, halk arasında, «istar» veya, «ip ağacı» diye anılan yarı yatık ve dik tezgâhlarla, «üç ayak, tevni, tavnı» gibi isimlerle anılan tezgâhlar ve «culfalık, ışık» isimleri verilen tezgâhlar kullanılmaktadır: İstar ile kilim, üç ayak ve culfalık ile torba, heybe, namazlık, şak kilim, maden kilimi, perde, yastık gibi dokumalar yapılmaktadır.

Bir istar, yöresel deyimlerle, «yan ağacı, alt ve üst mazı, kücü ve darak'dan (varangelen)» meydana gelmektedir. Dokuma sırasında eskiden ahşap saplı olan, günümüzde demirden yapılmış kirkit'ten yararlanılmaktadır.

Yörede ipler tezgâha alınmadan evvel yerde hazırlanır. Buna halk arasında «ip çözme» denir. İpler, karşılıklı çakılan iki kazık arasına paralel gerilir. Buradan tezgâha alınır. Buna da «çözme, ıy- ma» veya, «istara düşürme» adı verilir. Kilimin, dokunduktan sonra, tezgâhtan alınmasına da «kesmek» ismi verilir.

23- Boğazlıyan-Devecipınar Kasabası'ndan İsmail Çalışkan (65-70 yaşlarında okuma yazması yok) ve Emiş Şener'in (40-45 yaşlarında okuma yazması yok) 8.8.1986, Boğazlıyan-Yamaçlı Köyü'nden Havva Meriç'in (50-60 yaşlarında okuma yazması yok) 8.8.1986, Akdağmadeni-Dereyuit Köyü'nden Fatma Şahin'in (50-55 yaşlarında okuma yazması yok) 12.8.1986 tarihinde şifahen verdikleri bilgilere göre.

Yozgat çevresinde kilimler, genellikle halk arasında, «gedirge ismiyle anılan **ilikli kilim tekniğiyle dokunur**. İçlerinde, **ilıkların farklı renkteki iplerle kapatıldığı** örnekler de mevcuttur. Yine halk arasında, bu kilimleri diğer düz dokuma yaygılardan ayırmak için, dokunan tüm kilimlere, desen ve boyutları ne olursa olsun, «gedirgeli kilim (ilikli kilim)» adı verilmektedir.

Kalite :

Yozgat çevresinde kilimin kalitesi, halk arasında, öncelikle atkı ve çözgü ipinin pamuk veya yün malzemeli oluşuyla değerlendirilir: Genellikle kilimlerde yün ipler çözgü, pamuk ipler atkı olarak kullanılır. Yün ipe «eriş» (çözgü), pamuk ipliğine de «ip» denir. XX. Yüzyıl başlarındaki gibi bu dönemde de pamuk ip yalnızca atkı ipi olarak kullanılmaktadır. Her yanı pamuk malzemeli kilimlere de «ip kilim» adı verilir.

Halk arasında kalite birimi çözgü ipinin sayısı ile, atkı ipinin ağırlığı, yumak sayısı ve ipin ağırlığına göre hesaplanır: Çekerek, Şefaati ve Yerköy civarında çözgüler genellikle «çile», atkılar ipin kg. olarak ağırlığıyla ölçülür; yörede ipler ikişer ikişer sayılır ve her iki ip bir ip kabul edilir. Meselâ, Çekerek çevresinde 30 çift ipe, Şefaati ve Yerköy'de 20 çift ipe «bir çile» denir. Her kilimin çile hesabıyla ölçüsünde atkılar da kg. olarak hazırlanır. Kilimlerin büyüklüğü çözgünün çile sayısına ve atkının ağırlığına göre değişir. Söz gelimi, Yerköy'de «gedirgeli mihraplı kilimde» sekiz çile çözgü 4-5 kg. atkı, bir şak kilimde altı çile çözgü 7 kg. atkı ipi kullanılmaktadır.

Yörede, halk arasında bir yumak ip 1 kg. ağırlığında hazırlanır: Bir kilim şakı (parçası) dört yumaktan oluşur. İki şakı sekiz yumak yani 8 kg. dır. Sözelimi, Çekerek civarında şak kilimden her parça ve namazlık kilimleri (namazlağı) dört yumak çözgü ile, 1 kg. atkı ipinden meydana gelir.

Yine, halk arasında, ipin ağırlığı kaliteyi belirten bir unsurdur: Özellikle Akdağmadeni, Boğazlıyan ve Şefaati civarında özgü ve atkı ipleri kg. hesabıyla hazırlanır. Kilimlerin büyüklük ve küçüklüğü de buna göre değişir. Meselâ, Akdağmadeni çevresinde döşeme kilim 5 kg. eriş (çözgü), 10 kg. yüz ipinden (atkı) (Res. 3), Sivas sınırındaki (Şarkışlaya bağlı köylerde) köylerde de duvar kilimi (evdime kilim) 2 kg. eriş, 10 kg. yüz ipinden, Yerköy civarında «gollu namazla» 1 kg. eriş, 1 kg. atkı ipinden dokunmaktadır. Yine Yerköy civarında 4 m. uzunluğundaki bir kilimin her metresine 1 kg. eriş çözülmemektedir.

Desen :

Yozgat yöresinde kilim desenine «model» denir. Modeller ezber veya, daha önceden dokunmuş kilimlere bakılarak dokunur. Bir kilimde yöresel deyimlerle, dıştan içe doğru, «kenar, ayak (alt ve üst bordür veya dar yüzler), direk (kenar, zirve, keh, yelen) (yan bordürler) ve orta (iç kısım)» bölümleri bulunur. Bunlardan her biri ayrı desenlerle süslenir.

Yozgat civarında kilimlerin en dışındaki ince dar sulara ve desenleri birbirinden ayıran konturlara «kenar» denir. Bu bölüm, halk arasında, «aşşık, sızgı, gedirge, ilik (parmak), hızar dişi, darak dişi (tarak dişi), sığır sidiği» isimleriyle anılan motiflerle bezenir: Dokuyucular arasında (Z) şekilli motifler hayvanların eklem yerlerindeki «aşşık kemiğine» benzetilir. Bu nedenle de bu tür desenlere «aşşık» adı verilir. İnce, dar şeritlere «sızgı», ilik teknikli dar süslemelere «parmak», veya «gedirge» yan yana gelmiş küçük üçgenlerin oluşturduğu süslemelere «hızar dişi», bir ters bir düz yerleştirilmiş üçgen şekilli motiflere «darak dişi», zikzaklar yaparak ilerleyen dar sulara «sığır sidiği» adı verilir (Şek. 1-2-3).

Günümüz Yozgat kilimlerinde dar yüzlerdeki sulara «ayak» adı verilir. Bu bölüm halk arasında «gıvrım (çengel), ayak, gelin (elibeline), ayak (bıçkır), bıçkılı yelen, el, merdiven, dikme (ağaç), elma, yedi çile» isimleriyle anılan motiflerle bezenir: Kilimlerin ayak bölümü genellikle «gıvrım» veya, çengel diye anılan motiflerle süslenir. Birçok örnekte bu motifler elibeline desenini andırırlar. «Ayak, bıçkır» veya, «bıçkılı yelen» ismiyle anılan süslemeler ise halk arasında testere dişine benzetilirler ve bu isimlerle tanınırlar. Bu motifin testereye bakılarak dokunduğu yaşlılarca ifade edilmektedir (Res. 3-4) (Şek. 2-3-4).

«Merdiven» deseni merdiven basamaklarını andırır. Yine, halk arasında ağaca «dikme» adı verilir. Bu desenin de ağaçtan esinlenerek motif haline getirildiği kabul edilmektedir. Söz konusu motif ayak bölümünde yer alabileceği gibi, uzun kenar üzerinde de görülür (Res. 2-4-6) (Şek. 2-3-4).

Halk arasında «elibeline» diye anılan «gelin» veya «elibeline» motifi gayet üsluplaştırılarak verilir. «El» motifi ise, dört-beş parmaklı bir el görünümünde işlenir (Res. 1) (Şek. 2-3).

«Elma motifi» genellikle kilimlerin yan kenarlarında veya zeminde kullanılır. Çok parçalı ve parçalardan her birinin ayrı renkte verildiği bu motifin, «güzel kokusundan dolayı desen haline geldi-

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

ği» kabul edilmektedir (Res. 6) (Şek. 5-a). «Yedi çile» ise desenin zorluğunu anlatan bir motiftir. Şekil bakımından «el» ve «dikme» motifleriyle benzerlik gösterir.

Halk arasında «kol, dirsek, kenar, zirve, keh, yelen» gibi isimlerle anılan uzun kenar yine, halk arasında, «gıvrım, dikme (ağaç), elma, bıçkılı yelen (at yelesi), bıçkır, kılıç, el yeleni (merdiven), gelin, kelebek, burbağa (gurba)» denilen motiflerle süslenir: Uzun kenar üzerindeki çengelli her desene «gıvrım» denir. Genelde, dar bordür (ayak) üzerindeki süslemeleri andıran bu desen elibeline motifleriyle sonaerer (Res. 1-2-3) (Şek. 2-3-4-7).

Dokuyucular arasında «dikme» diye isimlendirilen «ağaç» motifi gayet üslûplaştırılarak verilir : Çoğunlukla desenin etrafı «gıvrım» motiflerle bezenir. Ağaç ortada tasfir edilir (Res.4) (Şek. 4).

Halk arasında, yörelere göre değişen ve «bıçkılı yelen, at yeleni, bıçkır, kılıç» gibi isimlerle anılan süslemeler, birbirlerine göre bir ters bir düz yerleştirilmiş, uzun saplı ve çok dişli bir görünüme sahiptir. Testereye benzetildiği için bu isimle anıldığı dokuyucularca ifade edilmektedir (Res.2-6) (Şek.2-3-4-5).

«Bıçkılı yelen» motifine benzeyen «el yeleni» veya merdiven motifi, ellerini havaya açmış bir insanın ellerine benzetilmektedir. Aynı desen Akdağmadeni civarındaki köylerde «ayak» adıyla da tanınır (Res.2) (Şek.2-3).

Özellikle Yerköy ve Şefaati çevresinde baltaya benzeyen süslemelere «kepelek» (kelebek) adı verilir : Sözkonusu yörelerde kenar suyunda kullanılan bu motif Akdağmadeni' nin Şarkışla sınırındaki köylerinde zemin motifi olarak görülür (Şek.2-a).

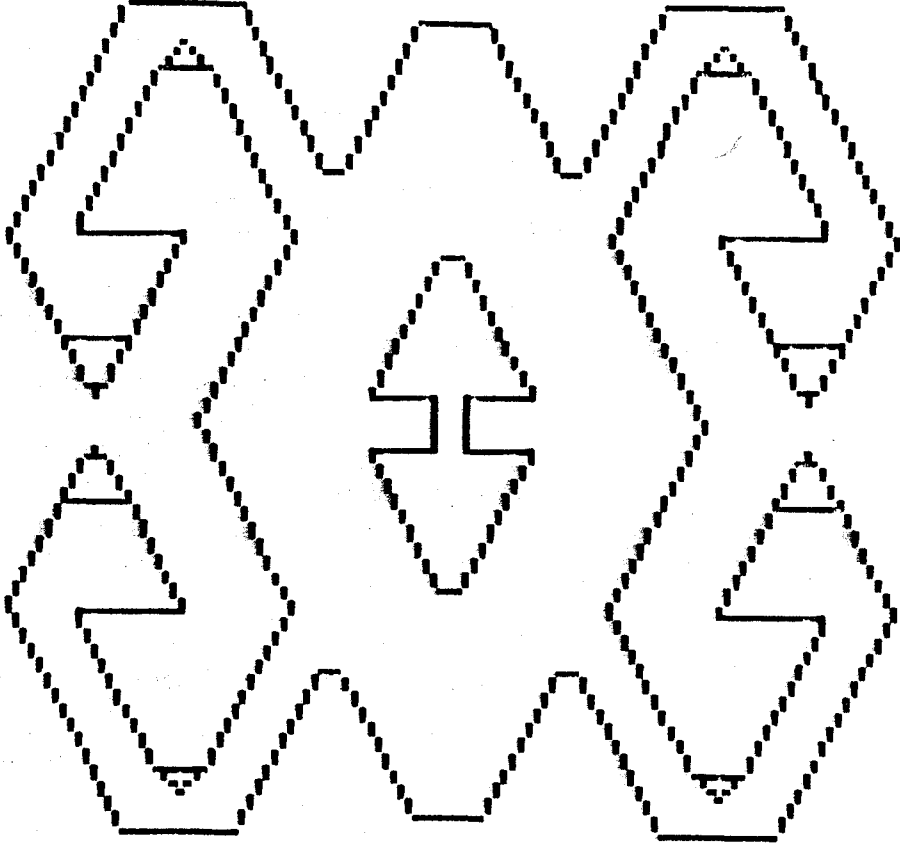
Boğazlayan yöresinde «yeşilbaş namazla» (namazlağı) ismiyle anılan kilimlerin kenar sularında kullanılan «gurba» (kurbağa) motifi gerçek bir kurbağayı andırır. Aynı desen Akdağmadeni civarında zemin süslemesi olarak verilir (Şek.7).

Yozgat yöresinde zemin süslemesi olarak kullanılan «gelin» motifi (elibeline) bazen kenar sularında da görülür. Ellerini beline dayamış bir insanı andıran motif çok yaygındır (Res. 1-5) (Şek.6).

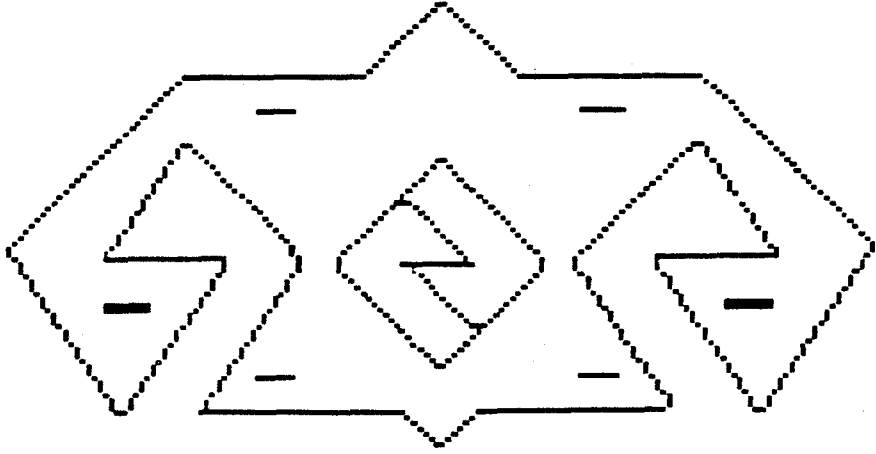
Yozgat kilimlerinde kenar bordürler iç zeminden geniş kuşaklarla ayrılır. Halk arasında buna «yelen» denir: Yelen çoğu kez «gıvrım» (kıvrım) (çengel) halindedir. Yerköy civarında da, aynı desen, «at yelenine» benzetilir (Res. 1-3-5-6).

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

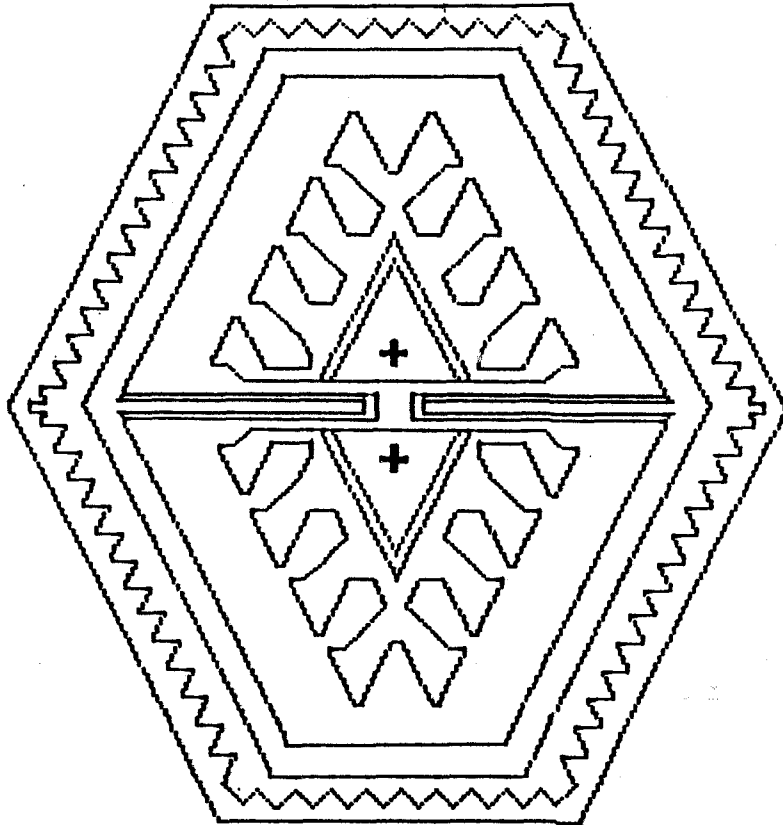
Yozgat yöresi kilimlerinin zemini «göl, gafa, (kafa) (Res. 4-6). gıvrım, eğri (yılan), yıldız, ayna, filcan (fincan), kirmen, toka-yay-başı (S şekilli kıvrım motifi), küpe, nuska (muska), teyyare (uçak), gül, çiçek (güldane), ceviz şakı (yarısı), elma, pençe, gurba (kurbağa), akrep, yanıç (yengeç), koç boynuzu, camız (manda) anlı, kurt izi, kurt ağzı, solcan (solucan), koyun gözü, it izi (köpek izi), gartal ganadı (kartal kanadı), gaz (kaz) ayağı, deve boynu, gelin, parmak, eliüllü (eli güllü)» motifleriyle süslenir (Res. 4-5) (Şek. 5-a 7,8,9,10).

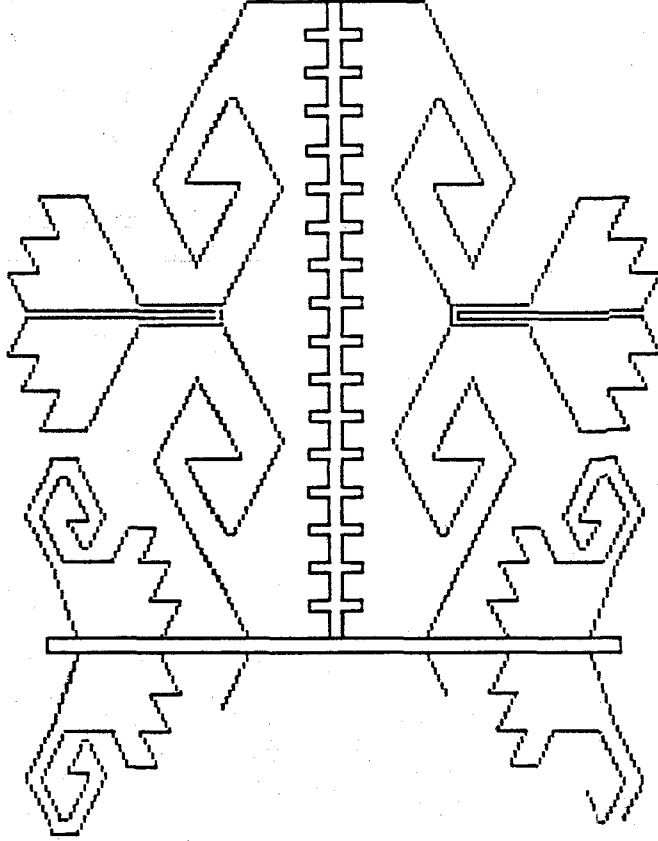
Şek. 7. Akdağmadeni; Dereyurt köyü, duvar kilimi (evdime kilim), zemin süslemesi, «kurbağa» motifi, XX. yy.

Şek. 8. Boğazlıyan-Yamaçlı kasabası, Yeşilbaş namazlağı, «Yanıç» (yengeç) motifi, motifin içi «kucaklama» desenli XIX-XX.yy.

Şek. 9- Sorgun, Yaycılı köyü, makat kilimi, zemin süslemesi, «camız, (manda) anlı» motifi.

Şek. 10 - Yozgat-Cihanpaşa ve Obaköy yastık kilimi, «koç buynuzu» motifi.

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

Kilimler genellikle «göl, kafa, göbek» gibi isimlerle anılan, yan yana bir veya, birkaç göbekte süslenir. Bazen, eşkenar dörtgen şekilli küçük göbekler tüm halı yüzeyini doldurur. Bunların içi de ayrıca farklı motiflerle bezenir. Ençok «gıvrım (çengel), küpe, çiçek filcan (fincan), koç boynuzu, parmak» desenleri görülür (Res. 4-6).

Kilimin zemininde bulunan çengel şekilli motiflere «gıvrım», uçları çengelli geometrik karakterli her desene «eğri, yılan eğrisi» adı verilir. Göbekler arasındaki boşluklarda «muska, ayna, fincan, kirmen, toka (yaybaşı) ve halk arasında «teyyare» diye anılan uçak motifleri bulunur (Res. 4-6).

Bitkisel desenler «gül» veya, «güldane» isimleriyle anılır. Üsluplaştırılarak verilen bu desenler çoğu kez çok yapraklı çiçeklerdir. Bunun dışında «ceviz şakı (yarımı) ve elma» motifi de yer alır.

Yörede «gurba» diye anılan kurbağa motifi gerçek bir kurbağayı andırır. Akrep ve «yanıç» denen yengeç motifleri de gerçekçi bir karaktere sahiptir. «Koç buynuzu motifi» elibelinde desenini andıracak şekilde işlenir. «Camız anlı» diye bilinen süslemeler bitkisel ve geometrik desenlerin karışımı bir karakter gösterir (Şek. 7-8-9).

Halk arasında «kurt izi» diye anılan süslemeler «köpek izi» motiflerine benzer. Kurt ağzı motifi ise, «eğri» motifini andırır. Yine halk arasında «solcan» (solucan) adıyla anılan motif toprak içinde yaşayan kurt motifine benzer. Yörede toprak içinde yaşayan uzun kurt motiflerine solucan denilmektedir. Dokuyucular arasında benek şekilli küçük motiflere de «koyun gözü» adı verilmektedir.

Yozgat yöresinde kilim üzerine «kartal, kartal kanadı» gibi hayvan motifleri de işlenir. Bunun dışında «kaz ayağı, deve, deve boynu» motifleri de görülür. Sözkonusu desenlerden her birisi adı geçen hayvanlara benzer.

Yörede insan motifine sık rastlanır: Çoğu kez realist bir şekilde işlenen insan tasvirleri elini beline dayamış, ayakta duran bir insanı andırır; «Gelin» adıyla anılan süslemeler elibelinde motifine benzer. «Kucaklama» motifi ise, kucaklaşan, hasret gideren iki insanı sembolize eder. «Eliüllü» (eli güllü) motifi ise, elinde gül tutan insanı canlandırır (Res. 5-1) (Şek. 8).

Çeşit :

Yozgat yöresinde bugün desen ve boyutlarına göre, «Çul, boz kilim, gedirgeli kilim, daban (taban) kilimi, duvar kilimi (evdime kilimi, toplu kilim, dinni nakışlı kilim), çıbıklı kilim, şak kilm, parmaklı kilm, yolluk kilimi, makat kilimi (yan kilim), namazlık kilimi (gollu namazla, gafalı namaza, toplu namazla, yeşilbaş namazla), yastık, heybe ve çuval (seklem) türleri dokunmaktadır.

Çul yörede eskiden beri bilinen bir dokuma çeşididir. Kıldan dokunduğu için «kıl çul» adıyla da anılır: Yaşlıların ifadesine göre, yakın zamanlara kadar siyah keçi kılından dokunan çul, 1950 yıllarından sonra, yörede keçi beslemek yasak edilince yün ve pamuktan dokunmaya başlamıştır. Genellikle yer sergisi, yük örtüsü (perde), torba, çuval olarak kullanılır. Kilim teknikli örneklerinin yanı sıra kilim-cicim karışımı örnekleri de mevcuttur. Çoğu kez iki parça halinde dokunur. 1950 Yıllarına ve daha öncesine ait olanları genellikle 350×160 cm. veya 400×200 cm. boyutlarındadır. 1950'den sonra dokunanları da 350×240 cm. ya da daha küçüktür. Günümüzde, «kıl çul» dokumalar yerine, «boz kilim» adı verilen, çözgüsü yün atkısı pamuk malzemeli dokumalar yapılmaktadır. Genellikle «çıbık» (yol) desenlerle süslüdür. İçlerinde kilim-cicim karışımı örnekler mevcuttur. Adı geçen bu örnekler de çoğunlukla 400×150 cm. 350×160 cm. ölçülerindedir.

Yörede ilikli kilim tekniğine «gedirge», bu teknikli her kilime de «gedirgeli kilim» denir. İçlerinde taban kilimi, duvar kilimi ve namazlık örnekleri vardır. Özellikle Yerköy, Şefaati çevresinde mihrabının bulunup bulunmamasına göre isimler alır. Genellikle 8 çile çözgü, 4-5 kg. atkı ipinden dokunur. Çoğunlukla 300×150 cm. boyutlarındadır ve yer sergisi ya da namazlık olarak değerlendirilir.

Yozgat çevresinde en ve boy bakımından büyük kilimlere «yer kilimi, daban kilimi» veya «kirkıt kilimi» gibi isimler verilir. Yozgat'a bağlı merkez köylerdeki gibi, bazen desenlerine göre, aynı kilimlere «göbekli kilim» de denir. Büyük odalara serilen bu örnekler tek ya da çift parçalıdır. İçlerinde cicim-kilim tekniği karışım-lar da vardır. Genellikle 245×12 cm. 150 × 300 cm. 318 × 125 cm. 175×355 cm. 400×180 cm. 220×330 cm. 430×165 cm. ölçülerindedir.

Akdağmadeni civarında taban kilimine «döşeme kilim» adı da verilir. Genellikle bir veya iki renkli olan bu kilimlerin zemininde cicim (çalma) tekniğiyle yapılmış süslemeler de görülür. Kenar suları çengel (kıvrım) desenleriyle süslüdür. Yörede eskiden beri

dokunan bu örnekler genellikle yün malzemeli ve 320×180 cm. boyutlarındadır (Res. 3).

Yozgat çevresinde kilim duvar süslemesi olarak ta kullanılır. Halk arasında, **duvar kilimi** adıyla anılan bu örnekler, ayrıca yörelere göre değişen adlar da alırlar: Akdağmadeni'nde, Şarkışla (Sivas) yakınındaki köylerde «ivdime kilim, evdime kilim», Akdağmadeni'nin Yıldızeli (Sivas) sınırındaki köylerde, Çekerek ve Sorgun civarında «göbekli kilim, toplu kilim», Yerköy civarında ki köylerde de «boymul örnekli kilim» isimleriyle bilinirler (24).

Söz konusu bu kilimlerin Akdağmadeni ve Çekerek civarında dokunan ve «toplu kilim» diye anılan örnekleri tek veya, çift parçalı ve 370×180 cm, 430×165 cm. veya, 400×180 cm. 600×160 cm. boyutlarındadır. İlikli kilim tekniğine sahiptirler. Zeminleri altıgen veya sekizgen şekilli küçük göbeklerle doludur. Bu nedenle, halk arasında, kilimler tanıtılırken kaç göbekli oldukları belirtilir. Uçuk yeşil, kırmızı, mavi ve beyaz renklerle karakteristiktirler (Res. 6).

Yine Akdağmadeni ve Çekerek civarında «göbekli kilim» diye bilinen duvar kilimleri ince uzun baklava şekilli göbeklerle süslüdür. Genellikle çift parçalı ve 370×220 cm, 170×300 cm, 400×200 cm, 400×160 cm boyutlarındadır. Göbek sayısına göre «4,8,10,12,18 göbekli» gibi isimler alırlar. Büyükleri her zaman tercih edilir. Küçükleri namazlık olarak değerlendirilir ve «göbekli namazlık kilimi» adıyla anılırlar. Adı geçen bu örnekler de 225×120 cm, 225×135 cm. ölçülerindedir (Res. 4).

Yörede duvar kilimlerinin kilim-cicim karışımı örneklerine «dinni nakışlı asma kilimi» veya, «yan kilimi» adı verilir. Genellikle 460×165 cm. 550×110 cm, ölçülerinde veya daha büyük boyutludur. Çoğunlukla tek parçalı olan bu örneklerin süslemeleri cicim tekniğine sahiptir.

Çıbıklı kilim adıyla anılan örnekler yollu desenlere sahiptir. Halk arasında yollardan her birine «çıbık, tahta» gibi isimler verildiğinden kilimler de bu isimlerle anılırlar. Çoğunlukla kilim, yük perdesi (örtü), veya yer sergisi (çul) olarak değerlendirilirler. Genellikle iki parçalı dokunan bu kilimler 200×310 cm, 400×140 cm. boyutlarındadır. Kenar suları, «sığır sidiği, hızar dişi» desenleriyle, zeminleri, «tahta, çıbık, ersin (hamur kesme aracı), gurba» motifleriyle süslüdür. Cicim tekniğiyle süslü örneklerde ise, «pıtrak, cıynak (tırnak), çatalca, delimelek, perçem (zülûf), balta ağzı, çengel» gibi motifler yer alır.

24- «Boymul» Yozgat merkeze bağlı bir köy adıdır.

Halk arasında «şak kilim» ismiyle bilinen örnekler iki parçalı, aynı desenle süslü, ancak iki parçası bir araya getirildiğinde desenlerin birbirini tamamladığı kilimlerdir. Günümüzde Yozgat'ın hemen her yerinde dokunmaktadır. İçlerinde kilim-cicim karışımı olanları mevcuttur. Bu tür dokunanlarına «perde» adı verilmekte ve odanın bir duvarına yada bir köşesine kayılmış yatak yorgan gibi yüklerin önüne perde gibi takılmaktadır. Bu nedenle de çoğu kez tek parçası kullanılır. Şak kilimlerde diğer kilimlerde kullanılan her desen görülebilir. Kilim parçalarından her biri 70-80×350-400 cm. uzunluğundadır. İki parça bir araya getirildiğinde büyük bir odayı kaplar.

Yörede «barmaklı (parmaklı) kilim» ismiyle anılan örnekler dokuyucuların ifadesine göre, «insan parmağı» motifiyle süslü olduklarından bu isimle bilinirler. Günümüzde özellikle Akdağmadeni, Çekerek civarında çok yaygın olan bu kilimlerin yörede XIX. yy. dan beri dokunduğu bugüne gelebilen örneklerden anlaşılmaktadır. Yer sergisi ya da namazlık olarak kullanılan bu kilimler genellikle göbeklidir. Parmak motifi göbek etrafında veya kenar sularında görülür. Yer sergisi tipinde olanları çoğunlukla 340×130 cm., namazlık örnekleri de 225×135 cm. ölçülerindedir. Bugün örnekleri dokunmamaktadır.

«Makat kilimi, yan kilimi, yedi renkli kilim» gibi isimlerle anılan kilimler, yörede genellikle sedir-divan üzerine örtmek ya da, yük önüne (yatak-yorgan) asmak veya yükü kapatmak için kullanılan örneklerdir. Eskiden beri dokunduğu XIX-XX. yy. örneklerinden anlaşılan bu kilimler genellikle iki parçalıdır. İçlerinde kilim-cicim teknikli olanları mevcuttur. Kilim teknikliler Boğazlıyan, Yerköy, Şefaati ve Yozgat'a bağlı merkez köylerde, cicim-kilim karışımılar da Akdağmadeni ve Çekerek yöresinde yaygındır. Kilim teknikli örneklerin kenar sularında «kelebek, parmak, bıçkır, yılan eğrisi» gibi desenler, zemininde de «gül, bıçkır, kaz ayağı, kirmen, kuş» motifleri yaygındır. Cicim-kilim karışımılıların kenar sularında «dört ayaklı, çibık, kılıç» motifleri, zeminlerinde ise, «çatalayak, yedirenk, perçem, boncuk, göz boncuğu, balta ağzı, keser» motifleri mevcuttur (Res. 1).

Halk arasında, üzerinde namaz kılmak üzere dokunmuş kilimlere **namazlığı denir**. Yozgat yöresinde, dokuma merkezlerine göre değişen namazlık türleri vardır: Şefaati, Yerköy, civarında «gafalı (kafalı)» ve «gollu (kollu)» namazlığı, Yozgat'a bağlı merkez köylerle Sorgun çevresinde «gelinli namazlığı» (elibeline motifli), Çekerek ve Akdağmadeni çevresinde «göbekli-toplu namazlığı», Bo-

ğazlıyan civarında da «yeşilbaş namazlağı» tipleri yaygındır (Res. 4-5).

Yaklaşık 40-50 yıl öncesine kadar «gelinlik çağına gelen kızların kaynana ve kaynatasının üzerinde namaz kılması için, genç kızlığı sırasında çeyiz eşyası olarak dokuduğu» ancak, günümüzde gelenekliliğini yitiren, sadece ihtiyaç için dokunan, **kafalı namazlıklarda** zemin büyük bir göbek veya, yan yana iki yada üç göbekte süslüdür. Halk arasında göbeklere «kafa» ya da «ortanın kafası» denmekte, kilimler de «kafalı namazla» adıyla anılmaktadır. Kenar suları çoğunlukla «aşşık, çengel, bıçkır, yelen» motifleriyle, zeminleri «kafa, pençe, gelin, elma» desenleriyle karakteristiktir. Genellikle 130×240 cm., 90×100 cm. boyutlarındadır. Yaklaşık 1 kg. eriş (çözgü), 1 kg. atkı ipinden dokunmaktadır. Günümüzde çok az sayıda örneği vardır.

«Kafalı namazlığı» gibi, döneminde çeyiz eşyası olarak dokunan «**kollu namazlağı**» (namazlık) da zemin insan motifleriyle süslüdür. Bu nedenle de «kollu namazlağı» denilmektedir. Yaklaşık 140×110 cm. ölçülerindeki bu kilimlerin kenar suları «bıçkır ve yelen» (at yeleni), zeminleri insan ve «pençe» motifleriyle süslüdür. Günümüzde yeni örnekleri dokunmamaktadır.

Özellikle Yozgat merkez ile Yerköy ve Sorgun civarındaki köylerde dokunan «**gelinli motifli (elibeline) namazlıklar**» ellerini beline dayamış, üsluplaştırılmış insan motiflerinin simetrik yerleştirildiği motiflerle süslüdür. Halk arasında «toplu namazla» diye de tanınan bu namazlıklar genellikle 130×80 cm. veya 150×90 cm. boyutlarındadır. Kenar suları «parmak» desenli, «top» dışında kalan bölümleri de «kucaklama ve elma» motifleriyle süslüdür.

Akdağmadeni ve Çekerek civarında halkın, «**göbekli namazla**» veya, «**toplu namazla**» dediği namazlık kilimleri yan yana işlenmiş ince, uzun baklava şekilli göbeklerle süslüdür. Yaklaşık dört, altı veya sekiz göbeklidir. Boyları 220×135 cm. civarındadır. Daha büyük boyluları duvar kilimi olarak kullanılır (Res. 4).

«**Yeşilbaş namazla**» ismiyle tanınan namazlık kilimleri Boğazlıyan çevresinde yaygındır. Yeşil renk çok kullanıldığı için halk arasında bu isimle bilinir. Yaklaşık 140×90 cm, 100×160 cm, 250×170cm ölçülerindeki bu kilimlerin küçükleri namazlık, büyükleri duvar kilimi olarak kullanılır. İlikli tekniği bu kilimlerin kenar suları «iğde, fincan, it izi (köpek izi)» desenleriyle, zeminleri «ekber (mihrap), kartal kanadı, yengeç (yangıç), gül, kuyruklu yıldız, ayna, koyun gözü» motifleriyle süslüdür.

Yastık kilimleri yörede eskiden beri dokunmaktadır; En yaygın örnekleri ilikli kilim tekniktir. Yaklaşık 100×60 cm. veya, 90×40 cm. boylarındadır. Kenar suları çoğunlukla, «elma» motifleriyle süslüdür. Zemin ise, «patlıcan, koç buynuzu, kurt (gurt) ve dikme (ağaç) motifleriyle karakteristiktir. Sözkonusu desenlerin etrafı ise, çengel motifleriyle bezelidir(Şek. 10).

Heybe yörede eskiden beri dokunan bir kilim türüdür. İki gözlü bu örneklerde gözlerden herbiri yaklaşık 40×50-60 cm. ölçülerindedir. Desenleri diğer kilim türlerine benzer. İçlerinde kilim-cicim karışımı motiflerle süslü olanlar da vardır. Halk arasında «çalma habe» adıyla tanınan bu tür örneklerde motifler daha zengindir. En çok «kaz ayağı, garı boşadan, deli melek, küpe, boncuk, kuş gözü, pıtrak, tilki kuyruğu, belibalı (beli bağlı), göz, cırnak (tırnak-pençe)» gibi desenler yer alır.

Yörede **çuval, seklem, haral, beldari** gibi isimlerle anılan, isimleri gördükleri görevlere göre değişen, içine, buğday, vb. eşyaların konulduğu **çuval dokumalar** eskiden beri dokunmaktadır: İçi doldurulduğunda bir insanın beline kadar yükselen çuvalara «beldari», daha büyüklerine de **haral** denilmektedir. Adı geçen bu iki tipin daha küçüğüne de «çuval» ismi verilmektedir. Eskiden yün, keçi kılı veya, kendir ile dokunan bu örnekler günümüzde kendir ve yünden dokunmaktadır. İçlerinde kilim, kilim-cicim veya kilim-sumak karışımı tekniklerle dokunanları vardır. Kilim teknikli örnekler bezayağı dokumaya sahiptir. Süslü örnekler genellikle «pıtrak, elibelinde, tırnak, çifte tırnak, kepenek (çoban kepenegi), perçem, çatal, ayak, zincir ve balta» desenleriyle bezelidir.

DEĞERLENDİRME :

Yozgat kilimlerinin ne zamandan beri dokunduğunu kesin bilmiyoruz. Ancak, tüm Anadolu'da olduğu gibi, Türklerin Yozgat yöresine geldikleri andan itibaren kilim dokudukları düşünülebilir : Anadolu'da, günümüzdeki araştırma sonuçlarına göre, Selçuklu devrine tarihlenebilen kilim örneği yoktur. Nitekim, tarihi bilinen Anadolu-Türk kilimlerinin en eskileri XVI—XVII.yy.dan öteye gitmemektedir(25). Kaynaklarda, var olduğu düşünülen Selçuklu kilimlerinin de, desen açısından, Osmanlı motiflerini andığı kabul edilmektedir(26).

25- Y. Petsopoulos., a.g.e.s. 53.

26- Y. Petsopoulos., a.g.e.s. 55.

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

Yozgat yöresi kilimlerinin, araştırmalarımıza göre, günümüze gelebilen örneklerinin en erken tarihlileri XVIII-XIX. yy. dan kalmadır : Günümüzde, halk arasında, «bayraklı kilim, kafalı kilim» gibi isimlerle anılan bu kilimler aynı çağlardaki Konya, Niğde, Kayseri yöresinin «göbekli kilim» lerine benzer. Yan yana iki, üç veya dört göbekte süslü bu örnekler, anılan yörelerde bugün de halâ dokunmaktadır.

Yozgat civarında, kilim dışındaki düz dokuma yaygılar, özellikle cicim tekniklidir : İçlerinde kilim-cicim karışımı veya, günümüzde «çul» diye anılan, çul-cicim karışımı teknikle dokunulanlar da vardır. Yörede eskiden beri yatak, yorgan örtüsü (yük perdesi) olarak kullanılan bu örnekler günümüzde de dokunmaya devam etmektedir.

Kaynaklarda XVIII.yy.'a tarihlenen Anadolu kilimleri genellikle bitkisel yada geometrik karakterli desenlerle bezelidir(27). Yozgat çevresinde gerçeğine çok benzeyen çiçeklerle süslü örnekler yoktur. Geometrik karakterliler daha yaygındır.

Anadolu kilimlerinin en iyi tahlil edilebildiği dönem XVIII—XIX.yy.dır : Yozgat çevresinde XIX.yy.da dokunan «çul, sergi kilimi (döşeme kilim), sedir (makat) kilimi, namazlık kilimi, yastık, heybe ve çuval gibi dokumalardır(Res.1).

Yörede «çul» ismiyle anılan dokumalar, aynı çağlarda tüm Anadolu'da kıl (keçi yünü) yada, yün malzemeyle dokunmaktaydı. Aynı gelenek, bugün de halâ Anadolu' nun pekçok yerinde devam etmektedir.

Yozgat yöresinde «döşeme kilim» ismiyle bilinen yer sergisi kilimleri tip bakımından yöresel bir özellik göstermesine rağmen, desenleri İç Anadolu Bölgesi'nde, özellikle Kayseri ve Sivas halı ve kilimlerinde sık rastlanan motifleri andırır (Res.3). Günümüzde «sedir kilimi» ismiyle tanınan iki parçalı, uzun kilimler de, İç Anadolu Bölgesinde, Konya, Niğde çevresinde, Yozgat'taki gibi yük perdesi olarak kullanılmakta ya da odalara serilmekteydi. Oda düzenlemesinde yine, Yozgat'taki gibi, odanın ortasındaki sobanın iki yanına serilmekteydi (Res.1).

XIX. Yüzyılda Yozgat çevresinde kullanılan namazlık kilimleri tek mihraplı ya da, mihrapsızdır : Tek mihraplıları günümüzde «yeşilbaş namazla» adıyla tanınan örneklerin mihrapsızları da «gafalı namazla» ismiyle bilinen kilimlerin tipindeydi. Ancak, her iki tipin de, bugün örnekleri yok denecek kadar azdır.

27- Y. Petsopoulos., a.g.e.e. 55-68.

XIX. Yüzyıla ait kilimlerin süslemelerinde görülen «pıtrak, balta ağzı, perçem, çengel, gafa (kafa), elma » motiflerinin şekil açısından benzerleri yine aynı dönemin Kayseri ve Kırşehir kilimlerinde de vardır. « Gazan gulpu » (kazan kulpu) ismiyle anılan süsleme Anadolu'da yaygın olan « elibelinde » motifiyle benzerlikler taşımaktadır (Şek.6). Yine, «bıçkır» ismiyle bilinen desenin Karapınar, «elma ve gelin» (kazan kulpu) desenlerinin de Niğde, Ak-saray ve Konya yöresi kilimlerinde benzer örnekleri mevcuttur (Şek. 3-a, 5-b, 6).

Yozgat çevresinde, «gül, güllü pıtrak» isimleriyle bilinen süslemelere İzmir, Manisa ve Afyon çevresi köylerinde çul ve kilimler üzerinde de rastlamak mümkündür. «Kedi, it kuyruğu, balta ağzı, dört direk, kirmen» motifleri ise, Yozgat yöresine özgü bir karakter taşırlar (Şek. 5-a).

XX. Yüzyıl başlarında Yozgat'ta, Birinci Dünya Savaşının hüküm sürdüğü yıllarda, tüm Anadolu'da olduğu gibi, yün malzemenin yanısıra pamukda ortaya çıkmıştır: Aslında Yozgat yöresinde pamuk yetişmez. Fakat, Çorum, Alaca gibi yakın çevrede pamuk, bugün olduğu gibi, eskiden de yetiştirilmekteydi.

Yine, aynı yüzyılda, tüm Anadolu'da olduğu gibi, bitkisel ve doğal boyaların yanısıra sentetik boyalar da ortaya çıkmıştır: Yozgat çarşısında sentetik boya satıldığı gibi, boyahaneler de kurulmuştur (28). Ama, yine de halk pazardan aldığı boyaları saf olarak kullanmamış, sentetik boyalarla bitkisel boyaları birbirine karıştırarak ya da, boyattığı sentetik renkli iplerle kendisinin bitkisel ve doğal boyalarla renklendirdiği ipleri yan yana uygulamıştır.

Dokuyucuların ifadesinden XX. yy. başlarında kullanıldığı anlaşılan boyayıcı bitkiler tüm Anadolu'da bilinen bitkilerdir. Diğer yandan, «karamık otu, yabani erik» gibi maddeler ise, İç Anadolu'da dokuma merkezlerinde tanınan bitkilerdir. Ancak, baca isi (kurum) yöresel bir boyama maddesidir. Aslında, Anadolu'da boyama sırasında kül kullanma her yerde görülen bir özelliktir. Fakat, kül meşe ağacının yakılmasıyla ortaya çıkan ya da, bazı bitkilerin köklerinin (ketren dikenini gibi) yakılmasıyla elde edilen küller kullanılır.

XX. yy. başlarında, aynı yüzyılın ortalarında olduğu gibi, «culfalık, üç ayak ve ıstar» isimli tezgâhların kullanıldığı mevcut örneklerden ve yaşlı dokuyucuların ifadelerinden anlaşılmaktadır:

28- Obaköy'den Gülay Köksal'ın (70 yaşında okuma yazması yok), 6.8.1986 tarihinde şifahen verdiği bilgilere göre.

«Culfalık» ismiyle bilinen ve ayak yardımı ile hareket ettirilen çift pedallı tezgâhlar yörede eskiden Kırşehir ve Sivas çevresinde yaygındı. Aynı bölgede bulunmasına rağmen Konya, Niğde, Kayseri civarında yoktur. Günümüzde Yozgat civarında çok az sayıda örneği bulunan sözkonusu tezgâhlar bugün Batı Anadolu Bölgesi'nde İzmir, Denizli, Aydın çevresinde halâ kullanılmaktadır.

Bilindiği kadarıyla XX. yy. başlarında, Yozgat yöresinde, kilimlerin kalitesi, bugünküne benzer şekilde, çözgü ipinin sayısı (çile) ve çözgünün ağırlığına göre ölçülmekteydi. Aynı gelenek, anılan yıllarda Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Konya, Kayseri yöresinde de vardı. Yozgat çevresinde 20 çift ipe, anılan merkezlerdeki gibi, «bir çile» denilmekteydi. İpin ağırlığı ile kalite belirleme ise, Konya, Kayseri, Sivas yöresinde ve günümüz Batı Anadolu Bölgesi dokuma merkezlerinde de yaygındır.

Yozgat çevresinde XX. yy. da kilimlerin dar kenar suyuna, günümüzdeki gibi, «ayak» denilmekteydi. Bugün Konya, Niğde, Bor, Aksaray çevresinde de halının ve kilimin dar ve uzun kenarlarına «ayak» denilmektedir. Özellikle Karapınar, Karaman, Ereğli çevresinde kilimlerin «ayak» bölümü, Yozgat'taki gibi, halk arasında «bıçkır» (testere), «elma» ve «parmak» desenleriyle süslenmekteydi. Benzer gelenek bugün Aksaray yöresinde de yaygındır (Şek. 2-a, 5-b).

Yozgat kilimlerinin aynı yüzyıldaki «bıçkılı yelen» veya «at yeleni» ismiyle anılan uzun kenar süslemeleri, küçük farklılıklarla Aksaray, Kayseri, Gaziantep, halılarında da mevcuttur (Şek. 2-a).

Anadolu'da kilimin zemini genellikle bir bordürle kuşatılır. Fakat, Yozgat yöresinde «yelen» diye adlandırılan yöreye özgü bir desen bulunur (Res. 3-5-6).

Yozgat yöresi kilimlerinin «göbek, top» gibi isimlerle anılan, yan yana dizilmiş, uzun eşkenar dörtgen şekilli göbekleri yöreye özgü bir karakter taşımakla beraber, sözkonusu desen aynı çağlardaki Sivas, Tokat ve Aksaray yöresi kilimlerinin göbek şekillerine benzer. Günümüzde Aksaray yöresinde bu tür kilimlere «fardalı kilim» denilmektedir (Res.4). Yine, Yozgat yöresinin özellikle duvar kilimlerinde (evdme kilim) görülen küçük sekizgenlerden oluşan göbekleri de daha çok Tokat, Sivas, Niğde, Kayseri çevresinde kullanılmaktadır. Bu desenin özellikle Şarkışla (Sivas) çevresinde günümüzde çok yaygın olduğu gözlenmektedir (Res. 6).

Yine aynı yüzyıldaki Yozgat kilimlerinin «patlıcan» ve «kurt» motifleri yöreye özgü bir karakter taşıırken, «gelin, kazan kulpu, kafa» motifleri İç Anadolu Bölgesi'nin diğer kilim dokuma merkezlerinin desenleriyle büyük bir benzerlik gösterir (Res. 5) (Şek. 6).

Yozgat yöresinin XX. yy. başlarında yaygın olan duvar kilimi örnekleri, desenleri dışında, aynı çağlardaki tüm Anadolu kilimleri için geleneksel bir nitelik taşır: Anadolu'nun hemen her yerinde kilim aynı zamanda bir duvar süsüdür. Bugün bile pekçok köyde aynı gelenek devam etmektedir (Res. 6).

XX. Yüzyıl başlarında yozgat yöresinde «seleser kilim» adıyla dokunan örnekler yöresel bir özellik taşırlar: Konya, Niğde, Kırşehir gibi dokuma merkezlerinde görülmeyen bu örnekler Yozgat civarında da daha çok Boğazlıyan çevresinde görülmektedir. Ancak, «kafalı kilim, bayraklı kilim, yeşilbaş namazla» gibi isimlerle tanınan kilimlerin ise, Konya, Kırşehir, Aksaray yöresinde benzer örnekleri bugün bile halâ dokunmaktadır.

Günümüz kilimleri diye adlandırdığımız 1950 yılından buyana dokunan Yozgat kilimleri, yaşlıların ifadesine göre, eskiden hemen her evde dokunurken, günümüzde 630 köyden, yaklaşık 50 tanesinde sürdürülmektedir. Diğerlerinde unutulmuş durumdadır: Bugün Yozgat çevresinde kilimin malzemesi yündür. Ancak, pamuk, hattâ orlon ipi kullanan dokuyucular da vardır. Yörede kendir çok yetişmesine rağmen yalnızca çuval (haral) dokumalarında kullanılmaktadır.

Dokuyucuların ifadesine göre, yörede 1960 yıllarına kadar ipler «evlerde eski usullerle», çarşıdan alınan boyalarla renklendirilmekte ya da, çevreden gelen gezginci boyacılarla boyattırılmaktaydı. Özellikle Şarkışla, Zile (Tokat) civarından gelen boyacılar bu yükü karşılamaktaydı. Günümüzde dokuma yapılmadığı için boyalar ve boyayıcı bitkiler unutulmuş durumdadır. Mevcut çok az sayıdaki dokumalar için de «çarşıdan» alınan hazır boyalar veya hazır boyanmış ipler tüketilmektedir.

Yozgat'ta yaklaşık 1960 yıllarına kadar «üç ayak (tavni-tevni) culfalık ve yarı yatık tezgâhlar» kullanılmıştır. Günümüzde «üç ayak» sadece Çekerek civarında mevcuttur. «Culfalık» merkeze bağlı birkaç köyde vardır. Yarı yatık tezgâhların sayısı da oldukça azdır.

Yörede bezayağı dokuma tekniği ile, «gedirge» adı verilen ilikli kilim tekniği yaygındır: Araştırmalarımız sırasında diğer kilim tekniklerine rastlamadık. Bugün Yozgat'a komşu Sivas, Kırşehir,

Niğde, Kayseri, Konya gibi dokuma merkezlerinde de genelde adı geçen kilim tekniği hâkimdir.

Yozgat civarında kilimin kalitesi, önceki yüzyıllarda olduğu gibi, daha çok çözü ipinin sayısı ile ölçülmektedir: Halk arasında, «20 çift ipe bir çile» denilmekte, kilimlerin büyüklük ve küçüklüğü de çile sayısına göre değişmektedir. Bugün Yozgat çevresindeki Kayseri, Konya, Kırşehir, Niğde, Aksaray yöresinde de halı ve kilimlerin kalitesi çile sayısı ile ölçülmektedir. Anılan yörelerde de 20 çift ipe bir «çile» denilmektedir. Aslında, bugün Anadolu'nun pek çok yerinde kalite çözgü ipi sayısına göre belirtilmektedir. Sözügelimi, Batı Anadolu Bölgesi'nde İzmir, Manisa ve Aydın çevresinde kalite çözgü ipinin sayısı veya ağırlığı ile açıklanır. Yozgat civarında bir başka kalite belirleme yolu olan yumak sayısına göre kalitenin ölçülmesi ise, yerel bir özellik gösterir.

Günümüzde Yozgat yöresi kilim desenleri XIX ve XX. yy. ın ilk yarısında görülen desenlerin devamcısıdır: Sözkonusu dönemlerden farklı olanları kenar suyundaki «aşşık, sığır sidiği» gibi, motiflerdir. Bunlardan «aşşık» deseni İç Anadolu'daki dokuma merkezlerinde «boncuk», Batı Anadolu'da İzmir, Manisa yöresinde «direk, çatal direk, sığır sidiği» isimleriyle bilinir (Şek. 1).

Günümüz Yozgat kilimlerinin «ayak» bölümünü süsleyen «çengel» deseni bugün Anadolu'da çok kullanılan bir motiftir: Günümüzde Anadolu'nun hemen her yerinde «gelin, elibelinde, amankız» gibi isimlerle anılır (29) (Res. 3).

Aynı dönem kilimlerinin ayak bölümünde kullanılan «bıçkır» veya, «bıçkılı yelen» motifi günümüzde Konya, Karaman, Karapınar, Ereğli, Niğde, Bor çevresinde çok kullanılan bir süslemedir: Halk arasında «merdiven, bıçkılı yelen» ismiyle de anılan bu süslemeler Yozgat'ta «merdiven» ismiyle bilinirse de, aynı süsleme Kırşehir, Kayseri, Aksaray yöresinde «el» diye anılır. Sözkonusu motif Doğu Anadolu'da Kars ve Erzurum, Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep, Batı Anadolu'da İzmir, Manisa yöresi halı ve kilimlerinde çok yaygındır (30). Ancak, adı geçen desen anılan yöreler arasında Er-

29- Bu konuda bkz. Y. Durul., «Halı ve Kilimlerde Kız Motifleri», *Türk Etnografya Dergisi*, S. I, 1956, s. 91. Y. Durul., «Anadolu Kilim Dokumalarında Amankız veya Elibelinde Kız Motifleri». *I. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, 18-21 Kasım 1981, İzmir 1984, s. 128-135.

30- Başka örnekleri için bkz. Y. Petsopoulos., a.g.e.s. 149-151. 167. B. Deniz., «Kırşehir Hahları», *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, s. 50. A. Aldoğan., «Doğu Yöresi Kilimleri», *Sanat Dünyamız*, Y. 12, s. 35, 1986, s. 29-35.

zurum, Kars, Manisa ve Selendi yöresinde daha gerçekçi bir şekilde işlenir. Tüm Anadolu'da, halk kültüründe «nazar, uğur» işareti olarak bilinen bu motif(31) Yozgat'ta da aynı anlamda kullanılmış olmalıdır(Res. 2-6) (Şek. 1-2--3).

Yozgat yöresinde ağaca «dikme» denir. Kilimlerin dar ve uzun kenarlarında kullanılan «dikme» motifi Konya, Niğde, Aksaray yöresinin de sevilen bir desendir. Anılan yörelerde de, Yozgat'ta olduğu gibi, ağaca benzetilen bu süsleme şekil bakımından, kenarları çengel-li geometrik bir deseni andırır: Ortaasya-Türk Şamanizm inancında kutsal sayılan ağaç Anadolu-Türk sanatına «hayat ağacı» şeklinde yansımıştır. Burada ise, aynı anlamda, ancak üsluplaştırılarak sunulmuştur(32) (Res. 4) (Şek. 4).

Anadolu halk inancında «misk-i amber» gibi koktuğu için kutsal kabul edilen, halı ve kilim gibi dokumalara işlenen «elma motifi» Yozgat yöresinde de aynı anlamda kullanılmıştır. Benzer motifi, kilimler üzerinde, Anadolu'nun hemen her yerinde bulmak mümkündür(33) (Res. 6) (Şek. 5-a).

Yozgat çevresinde, halk arasında, «yelen» diye anılan, uzun kenar ve zemini süsleyen kelebek motifi Konya, Niğde çevresinde de görülür : Anılan yörelerde balta şeklinde işlenen bu desen Yozgat'ta dört kollu bir görünüme sahiptir (Şek. 2-a).

Yozgat kilimlerinde, köyler arasında, farklı şekillerde işlenen kurbağa motifi İç Anadolu Bölgesi kilimlerinde ender rastlanan bir motiftir. Yozgat'ta çok gerçekçi bir biçimde işlenen bu motifin benzerlerine Manisa-Selendi yöresi kilimlerinde de rastlanır (Şek.7).

Günümüz Yozgat kilimlerinin zeminini süsleyen göbek (kafa) deseni (Res. 2) daha çok Kırşehir, Niğde ve Aksaray yöresi kilimlerine benzer. Ancak, anılan yörelerde Kırşehir dışında, zeminde tek göbek bulunmaz. Genellikle, yan yana üç veya dört göbek yer alır. Sözkonusu bu örnekler anılan merkezlerde «şak kilim» diye bilinir. Daha büyük olanlarına da «torun kilimi» adı verilir.

31- M. Aksel., **Anadolu Halk Resimleri**, İst. 1960, s. 61.

32- Türklerde ağaç kültürü ve hayat ağacı hak. bkz., B. Acar., **Düz Dokuma Yayımları**, s. 10-12. G. Öney., «Anadolu Selçuklularında Hayat Ağacı Motifi», **Belleten**, XXXII, s. 125, 1968, s. 25-36 (Alm. 37-50). G. Öney., «Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında», **Vakıflar Dergisi**, s. VII, 1968, s. 117-120 (Alm. 121-125). G. Erbek., «Hayat Ağacı Motifi», **Antika**, s. 15, 1986, s. 26-35 (ing. 36-40).

33- B. Deniz., «Kırşehir Halıları», **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, s. 46.

Yozgat civarında en çok tanınan bitkisel desenler «gül, güldane» veya «çiçek» isimleriyle anılan örneklerdir. Bazen, elma, ceviz şakı (yarımı) gibi meyveler de görülür.

Yozgat kilimlerinin zeminini süsleyen «akrep» motifi İç ve Batı Anadolu Bölgeleri'nde de yaygındır. Niğde, Konya çevresinde «guyrölü» (kuyruğu ölü) ismiyle anılan motif Manisa yöresinde «akrep» diye tanınır. Yine, aynı merkezde, sözkonusu motifle süslü kilimlere de «akrepli kilim» adı verilir (Şek. 8).

Yozgat yöresi kilimlerinin göbek içi süslemelerinde kullanılan «camız anlı» (manda anlı) (Şek. 9), «kurt izi ve it izi» desenleri mahalli bir özellik taşır. Diğer dokuma merkezlerinde «it izi» motifi görülür fakat, kurt izi motifi bulunmaz. Diğer yandan, tüm Anadolu'da çok yaygın olan «kurt ağzı» motifi Yozgat'ta da sevilen bir süslemedir.

Yozgat'ta, özellikle Boğazlıyan çevresinde «solcan» diye anılan motif görünüm açısından çengel desenine benzer. Yozgat merkeze bağlı köylerde ise, aynı desen yastıklar üzerinde, tüm yastığı dolduracak şekilde, ejderi andıran dik bir (S) halinde verilir. Boğazlıyan kilimlerinde görülen «solcan» motifinin benzerleri Konya, Niğde yöresi kilimlerinde de mevcuttur ve aynı isimlerle bilinir.

Yozgat civarında «kartal, kartal kanadı» gibi isimlerle anılan süslemeler, Niğde yöresi halı ve kilimlerinde de vardır. Belkide çevredeki tarihi eserlerde bulunan kartal motiflerinden esinlenerek alınan bu süslemeler, tüm Anadolu'da olduğu gibi, Yozgat çevresinde de kuvvet ve kudret sembolü anlamında kullanılmış olmalıdır (34).

Deve motifi Anadolu halı ve kilimlerinde çok kullanılan bir süsleme motifidir. Özellikle Batı Anadolu'da Gördes ve Kula civarında, halı üstünde, deve katerini (sürü) canlandıran motifler çok yaygındır. Kırşehir ve Aksaray çevresi halılarında da «deve tabanı» ismiyle anılan süslemeler Yozgat motiflerine benzer. Diğer yandan, özellikle Akdağmadeni civarında, deve motifi yatık (S) biçiminde işlenir. Benzer süslemeler Tokat ve Sivas'ın Yozgat'a komşu köylerinde de görülür.

34- Y. Durul., **Yörük Kilimleri, Niğde Yöresi**, İst. 1977, s. 28. Kartal motifi ve sembolik anlamları konusunda bkz. G. Öney., «Anadolu'da Selçuklu Geleneginde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Aslanlı Mezar Taşları», **Vakıflar Dergisi**, s. VIII, 1969, s. 283-291 (ing. 292-301). G. Öney., «Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal», **Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972, s. 139-172.

Tüm Anadolu'da halı ve kilimlerde çok yaygın olan ve «elibelinde» motifi halinde verilen insan motifi Yozgat çevresinde gerçek bir insan görünümünde işlenir. Kayseri yöresinin kilimlerinde de görülen benzer motif belliki yörede çok yaygındır. Elibelinde motifi görünümünde işlenen örnekler ise, yine çok yaygın olmakla beraber insana değil, kazan kulpuna benzetilir ve bu isimle bilinir. İnsan motifi Anadolu'nun diğer merkezlerindeki gibi, «bolluk ve bereket» sembolü olarak bilinir(35) (Res. 5-1) (Şek. 6).

Yozgat kilimlerinde serpmeye desen olarak işlenen «kucaklama» motifi hasret gideren ki insanın kucaklaşmalarını, «eligüllü» motifi ise, elinde gül tutan bir insanı sembolize eder. Yöresel bir özellik gösteren bu motiflerin, bazı farklılıklarla, çok az benzeyen örneklerini Şarkışla ve Yıldızeli kilimlerinde de bulmak mümkündür. (Res. 4-5) (Şek. 8).

Günümüzde Yozgat civarında dokunan kilim çeşitlerinden çul, boz kilim, çıbıklı kilim gibi örnekler, Anadolu'nun hemen her yerinde dokunan kilim türleridir. Bugün Yozgat civarında keçi beslemek yasak edildiği için çul dokunmamaktadır. Ama, Anadolu'nun diğer merkezlerinde dokunmaya devam etmektedir.

Halk arasında, beyaz renginden dolayı, «boz kilim» ismiyle anılan kilimlerle, «çıbıklı kilim» adıyla bilinen örnekler oldukça yaygındır. Anadolu'da, tek renk düz şeritlere, halk arasında, «çıbık» veya «tahta» denir. Bu tür kilimlere de desenlerinden dolayı «çıbık kilim» veya, «tahta kilim» ismi verilir. Benzer desenler günümüzde Yozgat'ta olduğu kadar Gaziantep çevresinde de yaygındır.

Yozgat yöresinde, «daban kilimi, döşeme kilim, kirkit kilimi» gibi isimlerle bilinen örnekler Konya, Niğde ve Kayseri civarında «şak kilim» veya «torun kilimi» adıyla anılır. Devrinde büyük odalar için dokunan bu örnekler günümüzde, Yozgat civarındaki gibi, tüm Anadolu'da unutulmuş durumdadır.

Yozgat civarında «evdime kilim, dinini nakışlı kilim» isimleriyle tanınan kilimler, tüm Anadolu'da duvar kilimi olarak dokunan kilimlerle, fonksiyon açısından benzerlik gösterirler. Bu tür örnekleri günümüzde bile Anadolu'nun her yerinde bulmak mümkündür. Ancak, son yıllarda, Yozgat civarında olduğu gibi, yavaş yavaş unutulmaktadır.

35- Y. Durul., «Anadolu Kilim Dokumalarında Amankız veya Elibelinde Kız Motifleri», s. 128-135.

YÖRESEL ÖZELLİKLERİYLE YOZGAT KİLİMLERİ

Yozgat yöresinde, halk arasında, «makat kilimi, yan kilimi, yük perdesi, yedi renkli kilim» gibi isimlerle anılan iki parçalı, uzun kilimler Sivas, Kayseri, Maraş, Tokat, Amasya civarında çok yaygındır. Orta Anadolu Bölgesi'nde de yakın zamanlara kadar «yük kilimi» adıyla dokunan bu örnekler günümüzde unutulmuş durumdadır. Batı Anadolu Bölgesi'nde ise bu tür örnekler fazla yaygın değildir (Res. 1).

Namazlık, yastık, heybe gibi dokumalar eskiden beri Anadolu'nun her yerinde dokunan bir türdür. Günümüzde Yozgat civarında hâlâ dokunan bu örneklerin son yıllarda orlon ipiyle dokunmuş örneklerine de rastlanmaktadır (Res. 5).

SONUÇ

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Kızılırmak Havzası'nda yer alan Yozgat, eski çağlardan beri önemli bir yerleşim merkezidir. XVIII. Yüzyılda kurulan bugünkü Yozgat'ta halkın eskiden göçebe olarak yaşadığı koyun ve keçi beslediği bilinmektedir.

Yozgat yöresinde kilim dokuma sanatının ne zaman başladığı kesin bilinmemekle beraber, Türklerin Anadolu'ya geliş yıllarından itibaren dokuma yaptıkları, bu alışkanlıklarını günümüze kadar getirdiklerini sanmaktayız : Araştırmalarımız sırasında bulduğumuz en eski örnekler XVIII-XIX.yy. özelliklerini taşımaktadır. Halkın ifadesine göre, «1950 yılından önce, her evde bir tezgâh vardı ve bölgede yaşayanlar giyinme ve ev sergisi ihtiyaçlarını kendileri dokumaktaydılar».

XIX-XX. Yüzyılda Yozgat yöresinde dokuma malzemesi yündü. « Culfalık, üç ayak ve ıstar ismiyle anılan tezgâhlar kullanılmakta ve ipler bitkisel ve doğal boyalarla renklendirilmekteydi. Süslemelerde daha çok geometrik desenler hakimdi. «Çul, makat kilimi, namazlık, duvar kilimi, sergi kilimi, yastık, heybe», gibi örnekler dokunmaktaydı.

XX.Yüzyıl başlarında XIX.yy. gelenekleri devam etmiş, yün malzeme le bitkisel ve doğal boyalar kullanılmıştır. Aynı yüzyılın ilk çeyreğinden sonra pamuk ve sentetik boyalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak, halkın büyük çoğunluğunun eski geleneklere bağlı kaldığı bugünkü örneklerden anlaşılmaktadır.

XX.Yüzyıl başlarına ait kilimlerin kenar sularında «bıçkır (testere), bıçkılı yelen (at yeleni), el, elma, parmak (barmak), dikme (ağaç), ceviz şakı (yarımı) », zemininde « çengel (gıvrım),

koç buynuzu, göbek (top), gelin, kazan kulpu, patlıcan, kurt» motifleri yer almaktaydı.

Aynı yüzyıla ait kilim çeşitleri arasında, «duvar kilimi, seleser kilim, bayraklı kilim, namazlağı ve seccade (perde)» tipleri yaygındı.

Günümüz Yozgat kilimlerinde malzeme yündür. Çok az olarak pamuk, birkaç merkezde de orlon ipi görülmektedir. İplerin renklendirilmesinde bitkisel, doğal ve sentetik boyalar bir arada değerlendirilmektedir.

Günümüz Yozgat kilimleri, halk arasında, «ıstar» veya, «ip ağacı» ismiyle anılan yarı yatık ve dik tezgâhlarla, «culfalık» adı verilen pedallı tezgâhlar ve « üç ayak » diye bilinen (tavni) tezgâhlarda dokunmaktadır. Dokuma sırasında demir saplı kirkit'ten yararlanılmaktadır. Kilimlerde **bezayağı dokuma ve ilikli kilim** tekniği hakimdir. İçlerinde, **iliklerin renkli ayrı bir iplikle yok edildiği** örnekler de mevcuttur (36).

Kilimlerin kalitesi, halk arasında, malzemenin cinsi, çözgü ipinin sayısı ile, atkı ipinin ağırlığı, yumak sayısı ve ipin kg. olarak ağırlığına göre belirlenir : Çözgü ipleri ikişer ikişer sayılır. Her iki ipe bir ip denir. 20 Çift ipe de «bir çile» adı verilir. Kilimlerin büyüklük ve küçüklüğü çile sayısına göre değişir.

Günümüz Yozgat kilimleri «kenar, ayak, dirsek ve orta (iç)» bölümlerinden meydana gelir. Kenar bölümü, «aşşık, sızgı, gedirge (ilik), hızar dişi, tarak dişi, sığır sidığı» motifleriyle süslenir.

Ayak bölümünde, kıvrım (çengel), bıçkılı yelen, merdiven, eliböründe (eli belinde), el, elma, yedi çile» motifleri, dirsek'te ise (uzun kenar), «gıvrım, dikme, elma, bıçkılı yelen, bıçkır (kılıç), el, kelebek, kurbağa, gelin» motifleri yer alır.

Aynı döneme ait kilimlerin zemininde ise, «göl, kafa (göbek), eğri, yıldız, ayna, fnican, kirmen, toka, gül, çiçek ceviz şakı (yarım), kurbağa, akrep, yengeç, koç buynuzu, camuz (manda) anlı, kurt izi, kurt ağzı, solucan, koyun gözü, it izi, kartal, kartal kanadı, kaz ayağı, deve boynu, gelin, parmak, eli güllü (eliüllü)» motifleri bulunur.

Günümüz Yozgat kilim çeşitleri arasında, XIX-XX. yy. daki örneklerin yanısıra, «cul, boz kilim, gedirgeli kilim, taban kilimi, duvar kilimi, çubuklu kilim, şak kilim, parmaklı kilim, yolluk kilimi,

36- Kilim teknikleri için bkz. B. Acar., **Düz Dokuma Yayımlar**, s. 22-25. B. Acar., **Kilim, Cicim, Sili, Sumak**, s. 43-75.

makat kilimi, seleser kilim, bayraklı kilim, namazlık kilimi, yastık ve çuval» tipleri dokunmaktadır.

Yozgat yöresinde yakın zamanlara kadar her ailenin yaptığı dokuma günümüzde sayıları her gün biraz daha azalan 50 kadar köyde sürdürülmektedir. Dokuyucuların ifadesine göre, 1970 yılından sonra, «çul, çuval, heybe» gibi basit dokumalar dışında artık kilim veya halı dokunmaz hale gelmiştir.

Sonuç olarak, günümüz yozgat kilimleri XVIII-XIX ve XX. yy. in ilk yarısına ait olan kilimlerin geleneğini sürdürmektedir. Bugüne gelebilen tüm kilimlerin desenleri anılan yüzyıllardan kalma örneklerdir. Bu kilimlerde daha çok Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray, Konya gibi yakın yöre kilimlerinin etkisi hâkimdir. Bugün, Yozgat'ta çok az sayıdaki merkezde dokunmaya devam eden kilimlerde, yakın çevredeki Kayseri, Nevşehir halı ve kilimlerindeki gibi, Anadolu'nun değişik yörelerine özgü desenleri uygulama eğilimi yoktur. Dokumalar tamamen eski geleneklere bağlı olarak sürdürülmektedir. Dileğimiz, bugüne kadar gelenekselliğini bozmadan dokuna gelen kilimlerin bundan sonra da devam etmesidir.

